

Н.О. Шамадиева, З.И. Аташикова, М.О. Мусаева

Ўзбек тили

**Умумтаълим мактабларининг
3-синфи учун дарслик**

1-қисм

*Қозогистон Республикаси Таълим ва фан
министрлиги тасдиқлаган*

Алматы
«Жазушы»
2018

УДК 373.167.1
ББК 81.2 Узб-922
Ш 22

Шартли белгилар

Ўқинг.

Ёзинг.

Ўйланг, аниқланг.

Сўзланг.

Мақоллар.

Тез айтишлар

Шамадиева Н.О. ва б.

Ш 22 **Ўзбек тили. Умумтаълим мактабларининг 3-синфи учун дарслик. 2-қисмли / Н.О. Шамадиева, З.И. Аташикова, М.О. Мусаева 1-қисм.** – Алматы: Жазушы, 2018. – 144 бет, расмли.

ISBN 978-601-200-602-5 (1-қисм)

УДК 373.167.1
ББК 81.2 Узб-922

© Шамадиева Н.О., Аташикова З.И.,

Мусаева М.О., 2018

© «Жазушы» баспасы, 2018

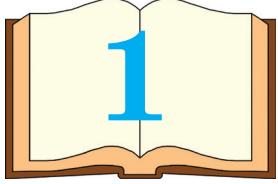
Барча ҳуқуқлар ҳимоя қилинган.

Нашрнинг мулкий ҳуқуқлари

«Жазушы» нашриётига тегишли.

ISBN 978-601-200-602-5 (1-қисм)

ISBN 978-601-200-619-3 (жалпы)

Жонли табиат

1. Тинглайлик.

Салом, мактаб!

Салом, мактаб, жон мактаб
Гул боғларинг чиройли
Эшигинг оч каттароқ,
Әнди кириб борайлар.

Ёз ойлари ўйнадик
Дала, қир ва тоғларда.
Катталарга қараңдик
Пахтазору боғларда.

Мева тердик саватлаб,
Бошоқ йиғдик әтаклаб.

Моллар боқдик уватда,
Сув бўйида етаклаб.

Дарёларда чўмилдик,
Тоқقا чиқдик чирманиб.
Гербариyllар тўпладик
Шаҳар ўтиб, қир ошиб.

Соя-салқин боғларда
Ўйнаб йиғдик куч – қувват.
“Яна аъло ўқиймиз!” –
Бу биздаги зўр ният.

Шуҳрат

2. Сўзлашайлик.

- 1 сентябрь қандай кун?
- Сиз ҳам мактабга боришни орзиқиб кутасизми? Нима учун?
- Болалар мактабга қандай ниятда келишган? Сиз-чи?

3. Гапларни ўқинг. Гаплар бир-биридан қандай ажратилган? Гаплар нималардан тузилган?

Бизнинг мактабимиз шаҳарнинг марказида жойлашган. Мактабимиз кўп қаватли, шинам, озода. Мен учинчи синфда ўқийман. Мактабимиз яқинида спорт саройи бор. Биз ўқишидан бўш пайтларимизда спорт тўгаракларида шуғулланамиз.

Гапларни кўчириб ёзинг. Нечта гап ёздингиз?

4. Мақолларни ўқинг, мазмунини тушуниринг.

Кўп ўқиган кўп билар.

Билим баҳт келтирадар.

5. Тушириб қолдирилган ундош ҳарфларни қўйиб шеърни ўқинг ва кўчириб ёзинг.

Мактаб

Макта...дан кўп ро...иман,
Бағри...да улғаяман.
Ўзинг...ан олганимни,
Ўзингга қай...араман.
Мактабдан ке...олмайман,
Кўп на...са хаёллайман.
Мангу ўқу...чи бўли...,
Қоларга уялмайман.

M. Maқataev

Нутқ

1. Расмга қаранг.

Расм асосида тўрт бешта гапдан иборат бўлган ҳикоя тузинг. Ҳикоянгизга сарлавҳа топинг.
Нутқ нима?

2. Ўқинг. Матнда нечта гап бор?

Кишилар сўзлашадилар. Сўзлаш орқали бир-бирлари билан муносабатда бўладилар. Бола сўзлашни атрофдаги кишилардан ўрганади. Сўзлаш орқали у атрофдаги кишиларга ўз фикрини билдиради.

Фақат инсонларгина сўзлашишни биладилар.

Матнга сарлавҳа топинг ва кўчириб ёзинг.

Ёдда сақланг!

Нутқ – гаплар орқали билдирилган фикрдир.
Нутқ гаплардан, гап эса сўзлардан тузилади.

3. Ўқинг. Матнда нечта гап борлигини аниqlанг.

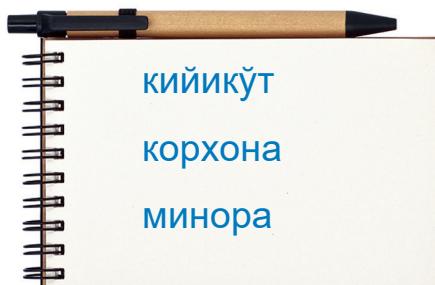
Ўлкамизда ялпиз, исириқ, кийикўт ва бошқа ўсимликлар ўсади бу ўсимликларни доривор ўсимликлар дейишади доривор ўсимликлар инсон ҳаётида катта аҳамиятга эга улар йиғилиб, дори-дармон тайёрлаш корхонасига топширилади.

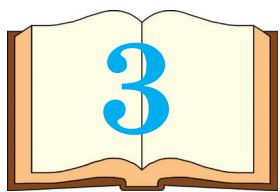
4. Топишмокларни ўқинг, жавобларини айтинг.

Хар бир ишни беш ўртоқ
Бажаар аҳил иноқ.

Филдираксиз, қанотсиз,
Учадиган минора.
У бор бизга бир қадам,
Осмондаги сайёра.

Матн

1. Чап ва ўнг томондаги гапларни қиёсланг. Қайси устунда алоҳида алоҳида гаплар, қайси устунда матн берилган?

Ўқувчилар саёҳатга борадилар. Куз келди. Боғда турли ме-
Биз китобни севамиз. Мен ёзда валар пишди. Табиат бизга кўп
кишлоққа бордим. нарсаларни ҳадя этди.

Матнга сарлавҳа топинг ва қўчиринг.

Матн нима?

- Нутқнинг ёзма шакли.
- Мазмун жиҳатдан боғланган гаплар.
- Гаплардан тузилади.

2. Расмни кузатинг. Куз фасли ҳақида мазмунан бир-бирига боғланган гаплар тузинг.

3. Ўқинг. Матнга сарлавҳа топинг.

Одатда чумолилар тўп-тўп бўлиб яшашади. Шунинг учун улар ёзда қиши учун овқат ғамлашади. Чумолилар майдага қўнғиз ва капалак қуртларини истеъмол қилишади. Улар ўрмон ва боғларни турли зараркунандалардан сақлашади.

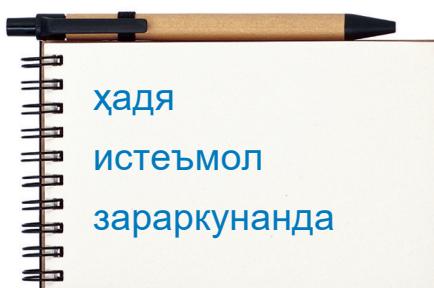
Матнни кўчиринг.

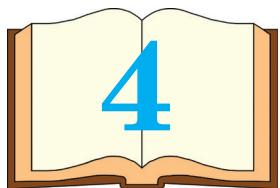
4. Фикрлашинг.

1. Матнда қандай ҳашаротлар ҳақида ёзилган?
2. Чумолилар ҳақида яна нималар биласиз?
3. Дунётаниш дарсида ўрганганларингиз асосида фойдали ҳашаротлар ҳақида сўзлаб беринг.

5. Ижодий иш.

Ёзги таътилда энг қизиқ ўтган кунингиз ҳақида сўзлаб беринг.
Фикрингизни 3-4 та гап билан ёзма ифодаланг.

Гап

1. Матнни ўқинг. Матнда нечта гап борлигини аниқланг.

Олтин куз

Хар бир фасл ўзига хос чирой, тароватга эга. Лекин фаслларнинг гўзали қуз бўлса керак. Қузни олтин куз деб бежиз айтишмайди. Даҳаҳт барги олтиндай товланади. Ҳаво илиқ, ёқимли шабада эсади. Ариқларда билурдай зилол сув оқади. Осмонда оппоқ булутлар сузади. Қуз ҳақиқатдан ҳам олтин фасл.

Расмларни кузатинг. Жонли табиат аъзоларининг қуз фаслидаги ҳаёти ҳақида гаплар тузинг.

3. Ёзинг. Берилган сўзлардан гап тузинг.

1. Келди, қуз, олтин. 2. Пишди, мевалар, ғарқ. 3. Иш, кўпайди, полизда. 4. Ишлари, йифим – терим, полизда, қизиб, кетди. 5. Йифиб,

олаётирлар, ҳосилни, полизда, дәхқонлар, мүл. 6. Дәхқонларга, ёрдамлашдилар, ўқувчилар.

4. Ўқинг.

Куз

Хаво майин, осмон тип – тиник,
Очилибди гуллар ранг – баранг.
Ариқларнинг туби кўринар,
Дараҳтларнинг барги қуёш ранг
Очилибди пахталар оппоқ,
Олма, узум, ноклар пишган ғарқ.

Шукрулло

Шеърни ёдан ёзинг.

5. Тез айтинг.

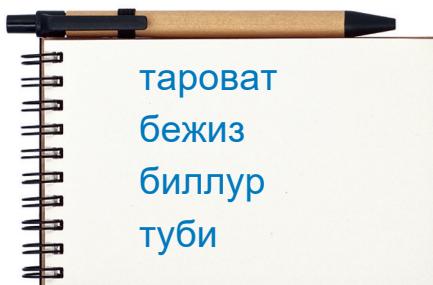
Етти тўти, митти тўти,
Етмиштага етти тўти.

Икки укки – ака – ука укки.

Бултурги бургутни бугун Ургутда кўрдим.

6. “Табиат қўйнида” мавзусида постер тайёрланг.

Сўз

1. Сўзларни ўқинг ва уларнинг ҳар бирига савол беринг. Ҳар бир сўз нимани ифодалаётганини айтинг.

Мактаб, яшил, ишчи, ёзди, қофоз, кенг, оппоқ, соат, чизади, кичик, хирмон, ишлайди, гулзор, чиройли.

1-устунга шахс – нарса номини билдирадиган сўзларни,
2-устунга шахс – нарса белгисини билдирадиган сўзларни,
3-устунга шахс – нарсанинг ҳаракатини билдирадиган сўзларни ёзинг.

2. Ўқинг

Асалари

Писанд этмай йўлларни
Кесиб саҳро чўлларни
Қучиб минглаб гулларни
Бол йиғар асалари.

Оила шифокори
Инсоннинг халоскори
Ҳалолликдир шиори
Бол йиғар асалари.

Интизомдир йўлдоши,
Ор – номусдир қўлдоши
Хоиннинг узуб бошин
Бол йиғар асалари

Чиндан ҳам асалари
Севамиз ёшу-у қари,
Табиатнинг гавҳари
Бол йиғар асалари

Н. Нодиров.

3. Сўзлашайлик

1. Шеър нима ҳақида ёзилган?
2. Асаларининг ҳаракатини кузатганимисиз?
3. Асалариларининг фойдаси ҳақида нималар биласиз?
4. Шеърда сўзлар нечта?

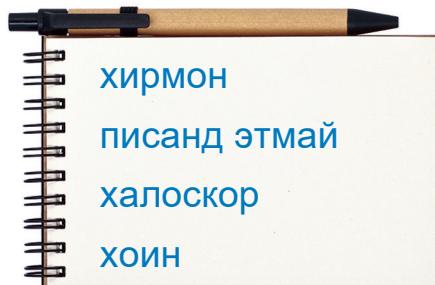
4. Шеърий парчани ўқинг.

Савол тушди ўртага
“Кимга нима ёқади?”
Ўйга чўмиб болалар
Бир-бирига боқади.

5. Топишмоқни ўқинг. Жавобини ёзинг ва фонетик таҳлил қилинг.

Қора парда очилди,
Шилдираб сув сочилди.

Товушлар ва ҳарфлар

1. Сўзларни ўқинг, уларни талаффузига эътибор беринг. Ҳар бир сўзда нечта товуш ва нечта ҳарф борлигини айтинг.

Билим, белгисидир, баҳт.
Иши, ваъдага, вафо, марднинг.

Сўзлардан мақоллар тузиб ёзинг ва мазмунини тушунтиринг.

Товуш ҳарфдан нимаси билан фарқ қиласи?

Товушлар ёзувда ҳарфлар билан белгиланади.

2. Сўзларни кўчиринг. Талаффузи ва ёзилишига эътибор беринг.

Байроқ, илм, анҳор, меҳр, расм, ўйлади, кўз, ватан, олхўри, сариқ, жавон, нордон, арқон, пода, ўлка, беда, сабр.

3. Топишмоқларни ўқинг, жавобларини айтинг.

Оёғи йўқ, кўзи йўқ
Осмонда сайр этади.
Оlamни равшан этиб
Шом манзилга этади.

Зув-зув боради,
Томдан қарайди.
Чўп-лой чўқийди,
Замбил тўқийди.

Ажратиб берилган сўзларни ёзинг.
Унли ҳарфларни тагига чизинг.

Ёдда сақланг!

Унли товушларни талаффуз қилганимизда ҳаво оғиздан әркин ўтади. Унли товушлар овоздан ташкил топади. Унли товуш бўғин ҳосил қиласди. Ундош товушларни талаффуз қилганимизда ҳаво тўсиққа учрайди.

4. Сўзларни ўқинг. Унли ва ундош билан бошланадиган сўзларни аниқланг. Уларни икки устунга ажратиб ёзинг.

Осмон, баҳт, анор, ўрмон, қишлоқ, шабада, улуғ, эълон, фабрика.

Осмон, шабада, фабрика сўзларини бўғинларга ажратинг.

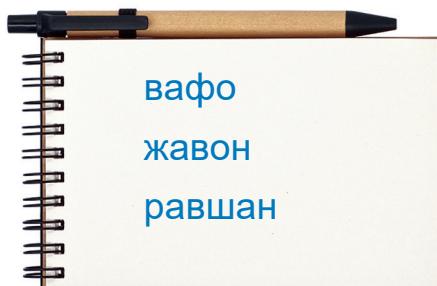
5. Шеърни ифодали ўқинг. Ажратиб берилган сўзларни фонетик таҳлил қилинг.

Табиатни асройлик!

Бугун эккан қаламчанг
Катта терак бўлади.
Фақат уни авайлаб,
Асраш керак бўлади.

Тоғ гўзал, ўтлоқ гўзал,
Севамиз гул атрини.
Эсда тутайлик дўстлар,
Табиатнинг қадрини.

Мағмур Қаҳҳор

Бўғин. Урғу

1. Ўқинг. Сўзларни намунадагидек бўғинларга ажратиб ёзинг.

Турналар

Қатор-қатор турналар,
Учар жануб, шимолга.
Дуч келар гоҳи ёмғир,
Гоҳида дўл-шамолга.
Қийин кечса ҳам парвоз,
Манзилига етади.
Баҳорда келиб улар,
Қузда учиб кетади.

Шуҳрат Шоҳ

Намуна: Қатор-қа-тор тур-на-лар.

2. Изланинг.

1. Турналарнинг учиб келиши кетишини кузатганмисиз?
2. Турналар ҳаёти ҳақида интернетдан маълумот тўпланг.

Ёдда сақланг!

Сўзда нечта унли бўлса, шунча бўғин бўлади. Сўзлар бир йўлдан иккинчи йўлга бўғинлаб қўчирилади. Бир ҳарфни аввалги йўлда қолдириб ҳам, кейинги йўлга қўчириб ҳам бўлмайди. Кўнгил, сингил каби сўзлардаги нг ҳарф бирикмаси бир товушни ифодалайди. Бундай сўзлар бир йўлдан иккинчи йўлга кў-нгил, сў-нги ёки кўнг-лим, сўнг-ги каби қўчирилади.

 3. Ўқинг. Сўзларнинг урғули бўғинини аниқлаб, урғу белгисини (') қўйинг ва ёзинг.

Бинафша, завод, китоб, сентябрь, давлат, вокзал, навбатчи, январь, мусича, меҳнат.

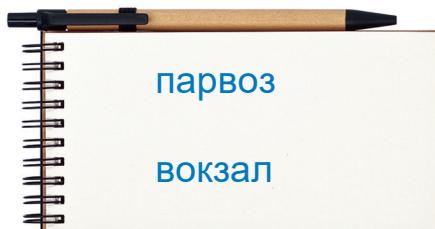
Ёдда сақланг!

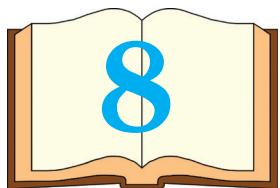
Сўз бўғинларидан бирининг бошқаларига қараганда кучлироқ айтилиши урғу дейилади. Урғу кўпинча сўзнинг охирги бўғинига тушади: гулчý, гулчилáр, гулчилардáн.

 3. Берилган ҳарфлардан бир, икки, уч бўғинли сўзлар тузинг ва ёзинг.

Д, И, Б, М, О, Л, Н.

 4. Расмда берилган нарслар номини ёзинг. Урғули бўғинни аниқланг.

Алфавит

1. Ўқинг. Алфавитдаги қайси ҳарфлар тушиб қолганини аниқланг ва уларни ўз ўрнига ёзиб, алфавит тартибида тўлдиринг.

а, б, ..., г, д, е, ..., ж, з, и, ..., к, л, м, н, о, ..., р,
с, т, ..., ..., х, ц, ..., ш, ъ, ё, ..., я, ў, ..., ..., ҳ.

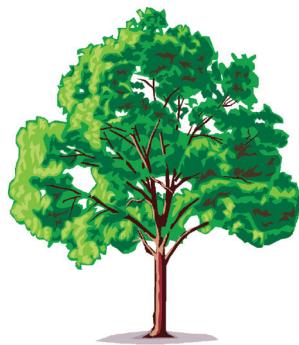
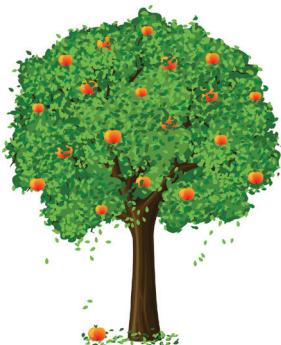
2. Қуйидаги берилган сўзларни алфавит тартибида ёзинг.

Тол, арча, қайрағоч, ўрик, олма, чинор, гилос, жийда.

3. Суҳбатлашинг.

- Дараҳтларнинг табиатдаги аҳамияти ҳақида билганларингизни айтинг.
- Дараҳтларни гуруҳларга ажратинг. Уларнинг фарқи нимада?

4. Ўйланг.

Сўзлар қатори орасида берилган ҳарфлардан мосини қўйиб, янги сўз ҳосил қилинг. Сўзларнинг маъносини изоҳланг.

тоғ	а	айёр	т	эрта	к
ош	б	елка	н	қишиш	ў
айик	қ	ўроқ	с	иш	қ

5. Матнини ўқинг, ажратиб берилган сўзларни алфавит тартибида ёзинг.

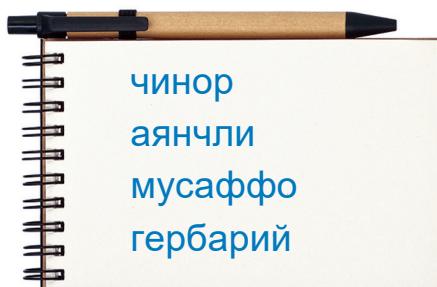
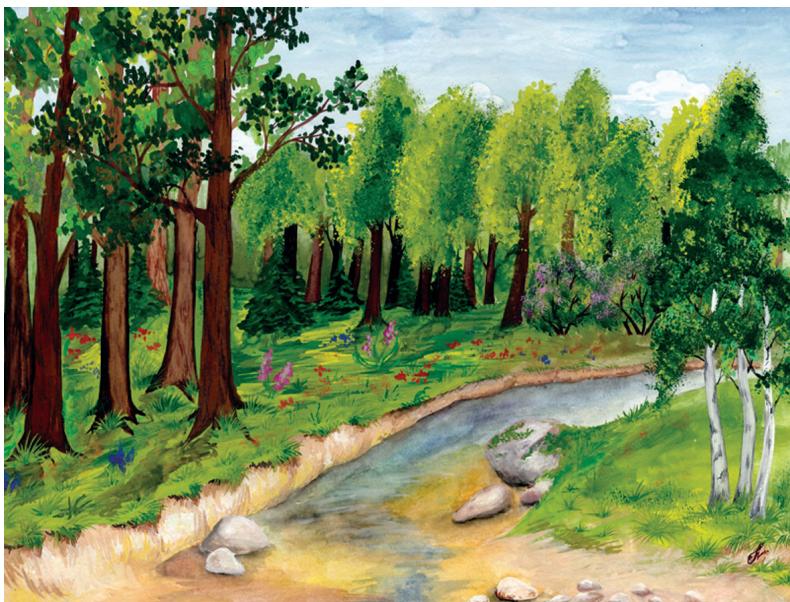
Кузги ўрмон

Кузнинг дастлабки кунлари ўрмон ҳам гўзал, ҳам **аянчли** манзара касб этади. Ҳавода секин айланганча қайиннинг енгил сариқ **барглари** тўкилаверади, тўкилаверади. У дараҳтдан бу **дараҳтга** ўргимчакнинг инлари тортилади. Бир томонда эса кеч кузда гуллайдиган гуллар очилади.

Ҳаво тиник ва мусаффо. Ўрмондаги ариқлар суви ҳам **тиник**. Сув остидаги тошлар аниқ **кўринади**.

И. Соколов – Микитов

Куз пайтида ўрмонга борганмисиз?
Кузги барглардан гербарий ясанг.

Жарангли ва жарангсиз ундошлар

1. Жуфтлаб берилган сўзларни ўқинг.

мард-март
гул-кул
дарз-дарс
доғ-тоғ

жим-чим
чой-жой
дил-тил
барча-парча

Бу сўзлар қайси ҳарфларга кўра бир-биридан фарқ қиляпти? Уларни жуфтлаб айтинг ва талаффузига эътибор беринг.

Ёдда сақланг!

Ундош товушлар овоз ва шовқиннинг иштирок этишига кўра жарангли ва жарангсиз бўлади.

б, в, г, д, ж, з, м, н, й, л, ғ, нг, р – жарангли ундошлар.
п, ф, к, т, с, ш, ч, х, ҳ, ц, қ – жарангсиз ундошлар

2. Шеърни ўқинг.

Нуқталар ўрнига тушириб қолдирилган ҳарфларни қўйиб кўчиринг ва ёзилишини тушунтиринг.

Сўз – китобга

Танишайлик, мен – кито...,
Асл билимларга кон,
Бойлик берай бехисо...,
Бўлсанг агар қадрдон.

Хар ерда ҳурмат қилгин,
Дўстлашайлик умрбо...
Илмим нурин шимиргин,
Дил уйинг бўлсин обо....

Жуфти бор жарангсиз ва жарангли ундошларни айтинг.

3. Матинни ўқинг. Ажратиб берилган сўзларни кўчириб ёзинг. Сўзлардаги жарангли ундошларнинг тагига чизинг.

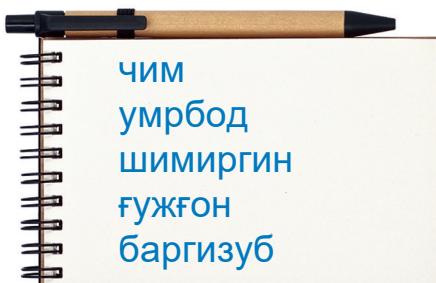
Қизғин палла

Пичанзорда ўт тиззадан баланд ўсган. Турли-туман гуллар ҳиди баҳри-дилингизни очади. Капалаклар, хонқизи ғужғон ўйнайди. Асалариларни айтмайсизми, бол йифиб чарчашмайди, катта кўк чигиртка баргизуб баргига ўтирволиб, чириллашдан чарчамайди. Пушти гулли бедадан тотли асал ҳиди анқийди. Пичанзорда ўроқчилар ишга тушишган.

Чорва учун қишлоғга етарли миқдорда ем-ҳашак ғамлаш зарур.

4. Суҳбатлашинг.

1. Қишиш пайтларида чорва моллари нима билан озиқланади?
2. Уй ҳайвонларига қандай ғамхўрлик қиласиз?

10

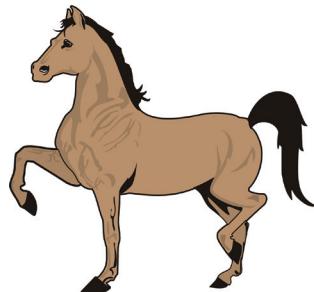
Жониворлар тилидан

1. Шеърларни ифодали ўқинг. Шеърлардаги жарангли ва жарангсиз товушларни аниқланг.

От

Қүшдай учқур оттирман,
Бойчибор, Гироттирман.
Узоқни яқин этгум,
Инсонга қаноттирман.

Бургут

Кўкни севган бургутман,
Кўзлари ёнган ўтман.
Чўққилар ватанимдир,
Боши осмонга етган.

Туроб Ниёз

2. Матнни ўқинг. Ажратиб берилган сўзларни кўчиринг, жарангсиз ундошлар тагига чизинг.

Олмахон

Олмахон катта эмас, лекин чаққон ҳайвон. У дараҳт ковакларида яшайди. Баҳорда кунлар илиши билан олмахонлар ерга тушиб ўйнайди.

Бир куни бир нечта олмахонлар дараҳт ёнида юрар эдилар. Айёр тулки пайдо бўлди. У олмахонларни кўриб тўхтади. Тулки жуда оч эди. Олмахонлар уни кўриб, чаққон инларига кириб олишди. Тулки уларни кўп пойлади. Тулки ниятига ета олмай, қайтиб кетди.

3. Сўзлашинг.

1. Олмахон ва тулкининг ҳаёти ҳақида яна нималар биласиз?
2. Ўрмонда яшовчи ҳайвонларнинг ҳаётига оид расмлар тўпланг.

4. Шеърни ўқинг. Ёддан ёзишга тайёрланинг.

Оҳ, далажон, далажон!
Мунча сен оромижон.
Кундуз қуёш бошингда,
Тунда юлдузлар маржон.

Ўткир Рашид

5. Мақолларни ўқинг ва мазмунини тушунтиринг.

Айтилган сўз – отилган ўқ.

Кўз қўрқоқ, қўл ботир.

Инсон қўли – гул.

Талаффузда тушиб қоладиган ундошлар

1. Ёзинг. Нуқталар ўрнига д ва т ундошидан мосини қўйиб, сўзларни кўчиринг.

Пайван..., дўс..., дилбан..., сус..., пойтах..., ғиш..., балан..., дарах..., мар....

Ёзган сўзларингизни ўқинг. Талаффузида қандай ўзгариш бўлганини айтинг.

2. Ўқинг. Қайси сўзларни охиридаги ундош товуш талаффуз қилинмаяпти?

Фарзанд бўлиб мақтайман,
Хурсанд бўлиб мақтайман.
Шу ўлка сувин ичдим,
Дилбанд бўлиб мақтайман.

Пўлат Мўмин

Кўчиринг. Охирги ундош айтилмай қоладиган сўзларнинг тагига чизинг.

3. Шеърни ўқинг.

Дарахт

Ёз, куз, қиши, баҳор бўлсин,
Жойидан ҳеч жилмайди.
Қор, ёмғир ёғар бўлса,
Бекинишни билмайди.

Тик турганча атрофни
Кузатади индамай.
Сон-саноқсиз япроғин
Кузда тўкар билдирмай.

Туроб Ниёз

4. Сўзлашамиз.

- Дарахтларни инсон ҳаётида қандай ўрни бор?
- “Бирни кессанг, ўнни эк” мавзусида постер тайёрланг.

5. Катакчаларга мос сўзларни топиб ёзинг. Шу сўзларнинг талаффузи ва ёзилишини қиёсланг.

- Ўртоқ сўзига яқин маъноли сўз.
- Жуфт сон.
- Жасур сўзига яқин маъноли сўз.
- Озиқ-овқат маҳсулоти.

3			1			4
			2			

6. Тез ва тўғри ўқинг.

Олти жуфт оқ чинни чойнакка тўрт жуфт кўк қопқоқни, тўрт жуфт кўк чинни чойнакка олти жуфт оқ қопқоқни ёпиб бўладими?

Талаффузда охиридаги ундош тушиб қоладиган сўзларни айтинг.

Манзара

1. Шеърни ўқинг. Ажратиб берилган сўзларни кўчириб ёзинг.

Манзара

Тоғ қўйнида мўъжаз бир булоқ,
Тинмай бидир-бидир қайнайди.
Булоқчага олганча қучоқ,
Қуёш заррин нурин тарайди.

Булоқ нурлар селида қолиб,
Тунда нафас ростлаб олади.
Қуёш эса кўзлари толиб
Тоғ бошида ухлаб қолади.

Туроб Ниёз

Ажратиб берилган сўзларнинг айтилиши ва ёзилишига эътибор беринг.

2. Нуқталар ўрнига б ёки п ҳарфларидан мосини қўйиб гапларни кўчиринг.

Булутлар ортидан офто... чараклаб чиқди. Болалар макта... томон йўл олдилар. Тўлқин дарсда тўғри жаво... берди. Алишер концертда рубо... чалди. Мактабимиз кутубхонасига янги кито...лар келтирилди.

3. Мақолларни ўқинг. Ажратиб кўрсатилган сўзларнинг айтилиши ва ёзилишидаги фарқни тушуниринг. Мақолларни ёддан ёзишга тайёрланинг.

Мард майдонда билинади.
Дўст сўзини ташлама.
Одобли фарзанд – оила кўрки.
Дарахт бир ерда кўкаради.

4. Шеърни ўқинг.

Сариқ япроқлар ёққанда

Кузда ёғин. Булут. Туман
Сариқ япроқ ёғади!
Сариқ қуюн итқитиб
Шопиради ҳавони.
Тапталади ерларда
Шитир-шитир япроқ.
Оловда сариқ бүёкқа
Белангандай атроф.

Музаффар Алимбаев

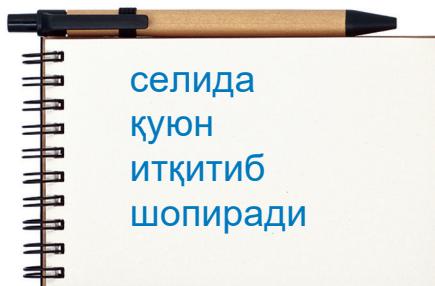

1. Дўстингиз билан кузги хазонрезгилик ҳақида сухбатлашинг.
2. Барглар нима учун кузда сарғаяди?

5. Туширилган ҳарфларни қўйиб сўзларни ўқинг. Доңларнинг номини ёзинг.

Нўх.т, буғд.й, ар.а, ш.ли, г.уруч, олх.ри, т.риқ, м.ш,
уз.м, л.вия.

Қетма-кет келган бир хил ундошлар

1. Шеърни ифодали ўқинг.

Фил

– Ер юзида энг катта
Ҳайвон қайси? Фикр қил...
– Албатта, бу баҳайбат,
Қулоқлари катта фил.

Ажратиб берилган сўзларнинг айтилиши ва ёзилишига эътибор беринг.
Улар қандай сўзлар?

2. Суҳбатлашинг.

1. Фил ҳақида нималарни биласиз?
2. Филлар қаерда яшайди?
3. Ер юзидаги улкан ҳайвонлар ҳақида энциклопедиялардан маълумотлар тўпланг ва дўстларингиз билан муҳокама қилинг.

3. Сўзларни бўғинларга бўлиб ўқинг.

Битта, довучча, иссиқ, оппоқ, лаббай, марра, қаттиқ, ҳамма, жизза, эллик, тўққиз, иккита, етти, саккиз, аппа.

Сўзларни бўғин кўчириш учун бўлиб ёзинг.

4. Ўқинг. Сўзларни ёзилишини ёдда сақланг.

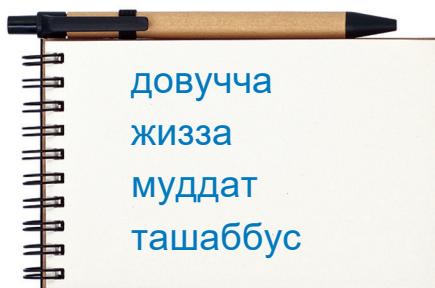
Аччиқ, балли, баракалла, грипп, ташаббус, табарруқ, грамм, табассум, ялла, жизза, алла, муддат, миннатдор, маҳалла.

Ажратиб кўрсатилган сўзларни қатнаштириб гаплар тузинг. Тузган гапларингизни ёзинг.

5. Матнни ўқинг. Кетма-кет келган бир хил ундошли сўзларни аниқланг.

Мардон иккита қуён боласини анчагача сут билан боқди. Қуёнчалар ўт-ўлан ейдиган бўлди. Мардон битта қуёнчани Асилбекка совға қилди. Иккинчи қуёнчани мактаб жонли бурчагида боқишга қарор қилди. Ҳозир ўша қуён жонли бурчакда яшаяпти.

14

Устоз ва мураббий

1. Матнни ўқинг. Кетма-кет келган бир хил ундошли сўзларни аниқланг.

Устоз ва мураббий

Бизни ўқишига, ёзишига ўргатган, ақлимиизни расо, тилимиизни бурро этган, олам сирларини танитган устоз муаллимдир.

Бизни меҳнатсевар, ҳалол, тўғрисўз, яхши хулқли, ёқимтой бўлишга ундаган ва чиройли кийинишга, озода юриш-туришга ўргатган тарбиячи мураббийдир. Бу олийжаноб касб соҳиблари болаларнинг она-Ватанини севишлари, баҳтли-саодатли, келажаги порлоқ бўлиши учун ғамхўрлик қиласидилар. Заҳматкаш устозлар ва мураббийлар ифтихоримиздир. Уларнинг ишончини оқлаш муқаддас бурчимииздир.

2. Суҳбатлашинг.

1. Устоз ҳақидаги мақолларни айтишинг.
2. Дўстингиз билан устозингиз учун тилаклар ёзинг.

3. Туширилиб қолдирилган ҳарфларни қўйиб сўзларни ўқинг.

мука...ал	ми...атдор	тана...ус
таа...уб	ми...ионер	таша...ус
маҳа...а	чи...и	чи...ак
gra...	жи...а	чи...ак

Сўзларни ёзинг, имлосини ёдда тутишинг.

4. Ўқинг. Сўзларни ёзилишини ёдда сақланг.

Ҳаммом, укки, тонна, хоккей, килограмм, мураккаб, теннис, антенна, икки, ҳамма, чинни, ҳиммат.

Сўзларни қуийдаги тартибда кўчиринг.

кк: икки

мм:

нн:

5. Тез ва тўғри айтинг.

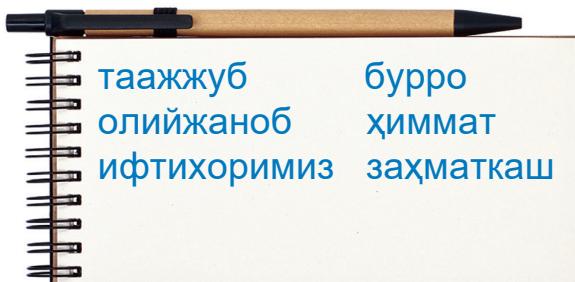
Лола арралайди, Сора аллалайди.

6. Мақолларни кўчириб ёзинг.

Қушни асраган – одамни асраган билан баробар.

Тоза ҳаво – дардга даво.

15

Олтин куз

1. Расмни кузатинг. Расм асосида “Олтин куз” мавзусида ҳикоя ёзинг.

2. Ўқинг. Гапларнинг чегарасини аниқланг.

Куз бошланди кундузи ҳаво яхшигина исийди кечаси салқин бўлади баъзан шудринг тушади кечқурунлари шабада эсиб туради пахта қийғос очилди далаларда теримчилар пахта теряпти.

Тиниш белгиларини қўйиб гапларни кўчиринг.

3. Шеърни ифодали ўқинг.

Куз қүшиғи

Боғлар кўм-кўк кўйлагин
Бўяб олди сариқقا.
Шилдирар зилол сувлар
Қулок солсанг ариқقا
Куйлар кузнинг қўшиғин.

“Киёв – қиёв” турналар
Жануб томон олди йўл
Кўкка қараб болалар
Кийқириб силкитар қўл,
Куйлаб кузнинг қўшиғин.

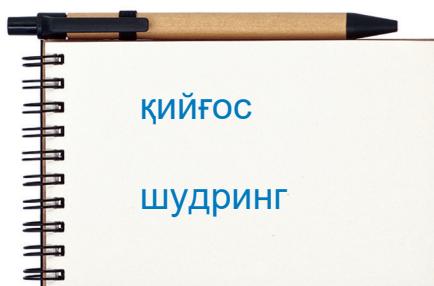
Эргаш Раимов

Шеърдан шахс ва нарса белгисини билдирган сўзларни топинг.

4. Ўқинг. Аввал бир бўғинли, кейин уч бўғинли сўзларни қўчиринг.

Бинафша, фил, ҳарф, жавоб, ҳовли, пахта, тошбақа, илм, вақт,
шкаф, меҳрибон, завқ, чинни, сухбат, қўнгироқ, томоша.

Фойдали ҳашаротлар

1. Матнни ўқинг.

Тугмача қўнғиз

Болалар чиройли қўнғизча ушлаб олишиди. Унинг боши қоп – қора. Қанотларида эса қип – қизил холлари бор эди. У қўрқиб қимирламай ётарди.

Уни тугмача қўнғиз ёки хонқизи ҳам дейилади. Тугмача қўнғиз жуда фойдали. У баргларга тушган ширани ейди. Болалар тугмача қўнғизни томоша қилдилар, сўнг уни гулга қўндиришиди. Қўнғиз қанот қоқди ва учиб кетди.

Шахс – нарса ҳаракатини билдирган сўзларни аникланг.

2. Суҳбатлашинг.

1. Қандай ҳашаротларни биласиз?
2. Уларнинг фойдаси ва зарари ҳақида дўстингиз билан суҳбатлашинг.
3. Хонқизи ҳақида маълумотлар тўпланг.

3. Қуийидаги сўзлардан гаплар тузинг. Тузган гапларингизни ёзинг.

1. Дараҳтларни, кузда, ўқувчилар, мевали, ўтқаздилар.
2. Машинада, терадилар, паҳтани, механизаторлар.
3. Ялтирайди, барглари, дараҳтларнинг, қуёшда.
4. Пишади, фарқ, боғда, мевалар.
5. Анча, салқинлашди, кун.

4. Топишмоқларни ўқинг ва жавобини топинг.

Тўқир чиройли сават,
Осиб дараҳт шохига.
Митти чивин, пашшалар
Тушар унинг ҷохига.

Вазнидан оғир юкни
Тишлаб тортар уйига
Ошёни ер қаърида
Киш озиғи барида.

5. Мақолни қўчириб ёзинг. Мазмунини тушунтиринг.

Булбул чаманин севар,
Одам Ватанин севар.

Гапнинг мақсадига кўра турлари

1. Ҳар бир гапни фикр тугасига қараб, овоз билан ажратиб ўқинг.

Эркесвар халқлар сўзи

Дунёдаги эркесвар халқлар бир сўзни севиниб айтадилар. Бу тинчлик сўзи! Бу сўз турли тилларда турлича янграйди. Одамлар бу сўзни баралла айтадилар. Халқлар тинч, баҳтиёр яшашни истайдилар!

Кўчиринг. Ҳар бир гап нимани билдирияпти?

– “Тинчлик” сўзини сиз қандай тушунасиз?

Ёдда сақланг!

Гап тугалланган фикрни билдиради. Ёзувда ҳар бир гапнинг биринчи сўзи бош ҳарф билан бошланади, охирига тиниш белгиси қўйилади.

2. Ҳар бир қаторда берилган сўзлардан алоҳида гап тузинг.

Мевазор, акам, билан, бордик, боққа. Шафтоли, олма, боғда, олхўри, пишган. Тўйиб, едик, биз, оқ, шафтолидан. Боғбонга, айтдик, раҳмат.

Тузган гапларни ёзинг.

3. Шеърни ифодали ўқинг.

Савол-жавоб

– Оила қандай даргоҳ?

– Оила муқаддасдир.

Яшасак бизлар инок

Бу барчага ҳавасдир.

– Хонадонда катта ким?

– Катталар бувим, бобом.

Ота-онам уларга

Кўрсатарлар эҳтиром.

Шуҳрат Шоҳ

Ҳар бир гап қандай мазмун ифодалаётганини айтинг. Улар қандай оҳанг билан ўқилишига эътибор беринг.

“Оилам қувончим” мавзусида сухбатлашинг.

4. Ҳикматли гапни ўқинг. Мазмунини тушунтиринг.

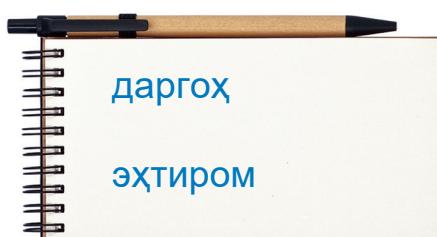
Яхши киши яхшиликдан чарчамас,
Ёмонликнинг кўchasига йўламас.

5. Ўқинг. Матнда нечта гап бор? Фикр билдириш мақсадига кўра гапларнинг турини аниқланг.

Одамлар тер тўкиб меҳнат қилдилар қирда олтиндек бошоқлар етилди комбайнлар ишга тушди мўл ҳосил йиғиб олинди омборлар донга лиқ тўлди.

Матнни қўчиринг. Ҳар бир гапнинг охирига тиниш белгисини қўйинг. Гапнинг бош ҳарф билан бошланишини унутманг.

Соғлом танда – соғ ақл

1. Шеърни ифодали ўқинг. Шеър нима ҳақида эканига эътибор беринг.

Озодалик ҳақида

Тозалик, озодалик –
Саломатлик деган гап.
Ёдлаб олинг болалар
Шу сўзимни яхшилаб.

Дерлар ёши улуғлар,
“Соғлом танда – соғ ақл”
Билсангиз, бу аслида,
Донолар ёзган нақл.

Шуҳрат Шоҳ

2. Сўзлашинг.

1. Тозалик, озодалик ҳақида мақоллар айтинг.
2. “Тозалик соғлик гарови” деганда нимани тушунасиз?

3. Ўқинг. Матнни кўчиринг.

Онаси ишдан қайтди. Қизи тайёрлаган карам шўрвадан ичди.
“Вой, қизим-эй, бирам мазали овқат тайёрлабсанки!”. Шўрва унчалик мазали эмасди.

Қизик онаси уни нега бунча мақтади?

Хар бир гап қандай мазмунни билдиради?

4. Гапларни ўқинг. Фикр билдириш мақсадига кўра гапларнинг турини аниқланг.

Чиройли ёзишни машқ қилдингми? Спорт ишларига катта эътибор берилмоқда. Оҳ, асал қандай мазали! Етти ўлчаб бир кес. Азиза гулларни парвариш қилди.

Матнни қўчириб ёзинг.

5. Мақолларни ўқиб, мазмунини тушунтиринг.

Тоғ ҳавоси дард давоси.

Ялқовнинг эртаси тугамайди.

Йигит номини меҳнат чиқаради.

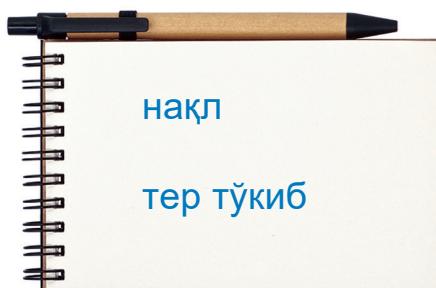

6. Топишмоқларни ўқинг. Жавобларини топинг.

Чопсанг, чопилмайди,
Кўмсанг, кўмилмайди.

Тег десам, тегмайди
Тегма десам тегади.

19

Дарак гап

1. Мактабга келгунча уйда ва күчада күрган-кечиригандарингиз ҳақида сўзланг.

Йўлда кимларни, нималарни учратдингиз?
Қандай воқеаларни кўрдингиз?
Табиатдаги ўзгаришларни сездингизми?
Кўрган воқеаларингиздан қандай холосага келдингиз?

Тузган ҳикоянгиздан хабар билдирувчи 2-3 та гапни танланг ва ёзинг.

Ёдда сақланг!

Бирор нарса – воқеа ҳақида хабарни билдирган гап дарак гап дейилади. Дарак гап охирида овоз пасаяди.
Дарак гапнинг охирига нуқта қўйилади.

2. Расмларни кузатинг. Ҳайвонлар ҳаёти ҳақида гаплар тузинг ва ёзинг.

3. Шеърни ифодали ўқинг. Гап нима ҳақида бораётганига эътибор беринг.

Гул парвариши

Меҳнатсевар бўлсак биз
Катталар бўлишар шод.
“Баракалла, болам” деб,
Мақташар бизни бот-бот.

Тувакдаги гулларга
Сув қуямиз ҳар куни.
Ҳам сочиқда авайлаб,
Артиб қўямиз уни.

Юмшатамиз тупроғин
Йўқса таги қотади.
Мехр берсак шу гуллар,
Яна яшнаб кетади.

Шуҳрат Шоҳ

4. Сўзлашайлик.

1. Сиз ҳам синфингизда ибратли ишлар қиласизми?
2. Синфингизда қандай гуллар ўсади?
3. Уларни қандай парвариш қиляпсиз?
4. Шеърнинг биринчи тўрт қаторини ёзинг.

Яхши ният

1. Шеърни ўқинг ва мазмунини сўзланг.

Яхши ният

Катта бўлсам тоғамдай
Зўр фермер бўлмоқчиман.
Қадоқлатиб сут-қатик
Қувончга тўлмоқчиман.

Ишлаб чиқарсам қаймоқ
Минг хил қуртобу, пишлок,
Татиб кўриб “Зўр!” деса,
Лол қолса шаҳар-қишлоқ.

Ишонмайсиз, бир сирни
Айтдим дўстим Эркинга.
Тарқатаман музқаймоқ
Болаларга текинга.

Набижон Қодиров

2. Сўзлашайлик.

1. “Яхши ният” деганда нимани тушунасиз?
2. Сиз катта бўлганда ким бўлмокчисиз?
3. Сизнинг қандай ниятларингиз бор?

3. Матнни ҳар бир гапнинг бошланиши ва охирини овоз билан ажратиб ўқинг.

Биз дўстликни улуғлаймиз дўстлика катта ҳикмат бор дўстлик кишиларни бир – бирига яқинлаштиради ватан ободлиги тинчликнинг барқарорлиги дўстлик билан боғлиқдир.

Кўчиринг. Ҳар бир гапнинг охирига нуқта қўйинг. Гапнинг биринчи сўзини бош ҳарф билан бошланг.

4. Сўзлашинг.

1. Сиз ҳам дўстликни қадрлайсизми?
2. Дўстлик ҳақидаги мақолларни айтинг.
3. “Содик дўст” мавзусида эссе ёзинг.

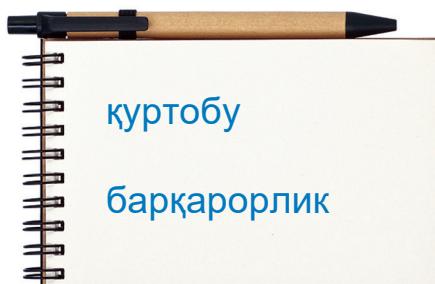

5. Ўқинг. Берилган сўзлардан гап тузинг.

Келди, куз, олтин. пишди, мевалар, ғарқ. иш, кўпайди, полизда. ишлари, йифим – терим, полизда, қизиб, кетди. йифиб, олаётирлар, ҳосилни, полизда, дехқонлар, мўл. дехқонларга, ёрдамлашдилар, ўқувчилар.

6. Расмни кузатинг. Гаплар тузинг.

куртобу

барқарорлик

Сўроқ гап

1. Шеърни ифодали ўқинг.

- Ота-она қандай зот?
- Ота-онам мўътабар.
Камол топсин болам, деб
Меҳнат қилар шом – саҳар.

- Ака-ука, сингил ким?
- Уларми? Улар қондош.
Ҳамжиҳатлик ҳамиша,
Қондошларга чин йўлдош.

- Бахтнинг асоси нима?
- У ўзаро аҳиллик.
Эсли қиз укасига
Сира қилмас баҳиллик.

Шуҳрат Шоҳ

1. Шеърда берилган саволларга сиз қандай жавоб берган бўлар эдингиз?
2. Шеърдаги сўроқ мазмунини билдирган гапларни топиб, айтинг.

Ёдда сақланг!

Бирор нарса ҳақида сўраш мазмунини билдирган гаплар сўроқ гап дейилади. Сўроқ гап охирига сўроқ белгиси (?) қўйилади.

Масалан: Сен бугун нимани ўргандинг?

2. Ўқинг. Ҳар бир гап қандай мазмун билдираётганини айтинг. Сўроқ гапларни кўчириб ёзинг.

Биз ўз Ватанимизни астойдил севамиз. Сиз қандай китоблар ўқиёсиз? Тоғ орқасидан қуёш қўринди. Эрталабки бадантарбия машқларини бажарасизми? Рустам рубоб чалди. Ўртоқларингиз билан қаерга бордингиз?

3. Тез ва ифодали ўқинг.

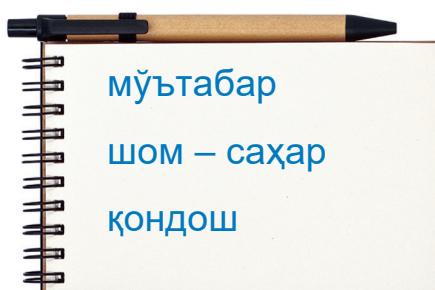
Икки айик қайиққа қаради
Оқ айик олдин қайиққа қарадими
Қора айик олдин қайиққа қарадими

Тез айтиш қандай гаплардан тузилганини аниқланг. Ҳар бир гап охирига тегишли тиниш белгисини қўйиб кўчиринг.

4. Гапларни ўқинг. Гаплар қандай мазмун билдиргани ва охирига қандай тиниш белги қўйилганини айтинг?

1. Кузда қайси қушлар иссиқ ўлкаларга учиб кетади?
2. Нима учун кузда ҳашаротлар кўринмай қолади?
3. Кузда табиатда қандай ўзгаришлар бўлади?

Камтарга камол

1. Шеърни ифодали ўқинг. Мазмунини тушунтиринг.

Камтарлик ҳақида

Гарчи шунча мағур турса ҳам,
Пиёлала әгилар чойнак.
Шундай экан манманлик нечун,
Кибр-у ҳаво нимага керак?

Камтарин бўл, ҳатто бир қадам
Ўтма ғуур остонасидан.
Пиёлани инсон шунинг – чун
Ўпар доим пешанасидан.

Эркин Вохидов

Шеърдан сўроқ гапни топинг.

2. Сұхбатлашинг.

Шоир пиёла билан чойнак орқали нима демоқчи?
Камтарлик деганда сиз нимани тушунасиз?

3. Ўқинг. Дарак гапларни сўроқ гапларга айлантириб ёзинг.

Кузда дараҳтларнинг барглари сарғаяди. Октябрь ойида қовун-тарвузлар пишади. Ноябрь ойида ҳаво совий бошлайди. Қушлар иссиқ ўлкаларга учиб кетишади.

4. Ўқинг. Гапларнинг чегарасини аникланг.

Қуддус Мухаммадий – болалар шоири сиз унинг шеърларини ўқиганмисиз унинг шеърларини болалар севиб ўқийдилар сиз болалар шоирларидан яна кимларни биласиз уларнинг қайси асарларини ўқигансиз

Кўчиринг. Хар бир гапнинг охирига тиниш белгисини қўйинг.

5. Шеърни ифодали ўқинг, сўроқ гапларни аникланг.

Хаёл нима
Ким билар
Хаёл ёинки отми
Фикр қушин учирган
Ё қўшалоқ қанотми
Хаёл – мақсад ҳар ерда
Кучингизни синар у.
Ҳаракат қилганларга
Доимо бўйсунар у.

Пўлат Мўмин

Кўчиринг. Сўроқ гапнинг охирига сўроқ белгисини қўйинг.

Гўзал фазилат – инсон ҳусни

1. Ўқинг.

Бир донишманддан сўрадилар:

– Дунёда инсон учун энг яхши нарса нима-ю, энг ёмон нарса нима?

Донишманд жавоб берди:

– Дунёда инсон учун энг яхши нарса гўзал ахлоқ, тарбия, саъйғайратдир. Шу гўзал фазилатлар билан ном чиқаришдир. Ўлимдан ҳам баттар нарса эса тарбиясизлик ва ялқовлик билан танилишдир.

“Донишманлар одоб-ахлоқ тўғрисида” китобидан

1. Донишманддан нималарни сўрадилар?
 2. Донишманд нима деб жавоб берди?
 3. Сиз қандай жавоб берган бўлар әдингиз?
2. Расмни кузатинг. Расм асосида саволлар тузинг.

3. Ўқинг. Матнда нечта гап бор, улар қандай гаплар?

Комиланинг ўз дарсхонаси бор у дугонаси **Малоҳат** билан шу ерда дарс тайёрлайди **Малоҳат** Комилага сўзларнинг маъносини ўргатади Комила эса унга **ифодали** ўқишини ўргатади икки дугона уй вазифаларини ўз вақтида пухта **бажарадилар**.

Ажратиб кўрсатилган сўзларга сўроқ беринг. Шу сўзлар ўрнига сўроқ ифодаловчи сўзларни қўйиб, гапларни қайта ўқинг. Қандай гаплар ҳосил бўлди? Ёзинг, тегишли тиниш белгиларни қўйинг.

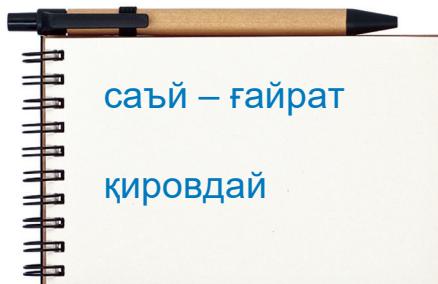
4. Топишмоқни ўқинг, жавобини топинг.

Барглари-чи, қирвдай
Боғларда у бировдай.
Ўсишини кўрдим кам,
Соясида олдим дам.
Гули сарик, иссимон,
Қайси мева бу, Омон?

5. Гапларни ўқинг. Сўроқ гапларни дарак гапларга айлантириб ёзинг.

1. Куздан кейин қиши келадими?
2. Кечаси об-ҳаво қандай бўлади?
3. Қор қачон ёғади?
4. Қишида қушлар нима билан озиқланади?

Буйруқ гап

1. Ўқинг, маъносини тушунтиринг.

Бирордан ёмонлик ахтарма, айтсалар ишонма. (Темур тузукларидан). Бугунги ишни эртага қўйма. Оз сўзла, кўп тингла. Етти ўлчаб, бир кес.

Аввал ўйла, кейин сўйла.

Ёдда сақланг!

Буюриш, маслаҳат, илтимос мазмунини билдирган гаплар буйруқ гап дейилади. Буйруқ гапнинг охирига нуқта қўйилади.

2. Ўқинг.

Кучинг етадиган ишга урин. Қўлингдан келмайдиган ишга уринма. Ҳамма жойда: кўчада, уйда одобли бўлинг. Кўча ҳаракати қоидаларига риоя қилинг. Дарвозани ёп, Самир.

Кўчиринг. Гаплар қандай мазмун билдираётганини айтинг.

3. Шеърни ифодали ўқинг. Кўчириб ёзинг.

Одатланинглар доим,
Тонг сахар ювенишга.
Ҳамда амал қилинглар,
Озода кийинишга.

Шуҳрат Шоҳ

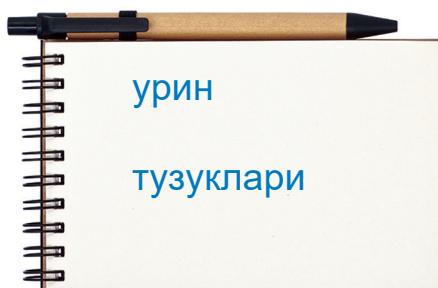
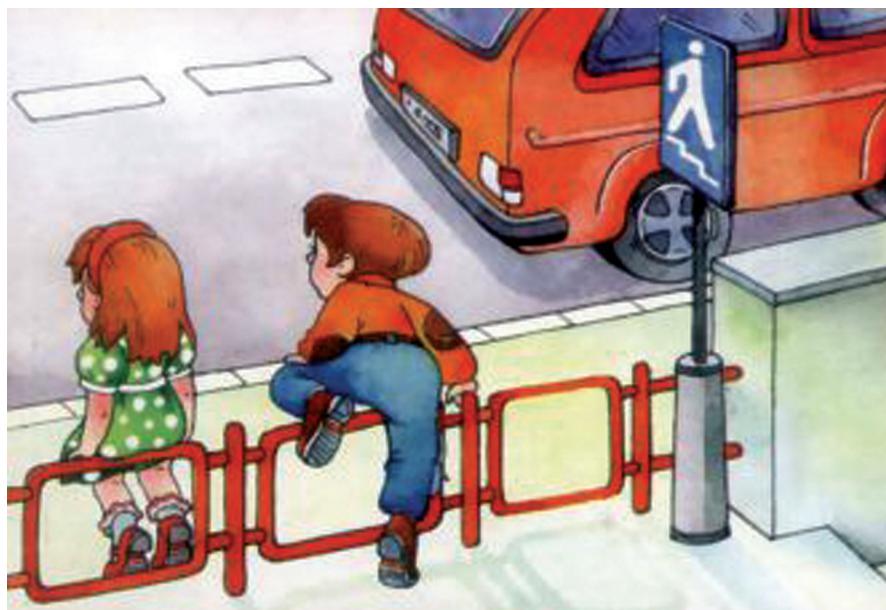
Шеър мазмунини сўзлаб беринг.

4. Нуқталар ўрнига тушириб қолдирилган ҳарфлардан мосини қўйиб мақолларни ўқинг.

Одо...ли бола эл...а манз...р.
Од...бни бео...обдан ўр...ан.
Ос...он – о...тоби билан,
Ин...он – о...оби би...ан г...зал.

5. Расмни кузатинг. Гаплар тузинг.

Одоб – кишининг зебу зийнати

1. Шеърни ўқинг.

Болам

Талтаймагин эрка бўлиб,
Йиғламагин тўлиб-тўлиб,
Қолмасин оч, рангинг сўлиб,
Мард бўл ёшлиқдан, эй болам!

Ёмон бўлиб тушма кўзга,
Доғ қўндирма оппоқ юзга,
Учма асло ёлғон сўзга,
Ёмондан қоч, ёшдан болам!

Бердақ

Шеър мазмунини ўз сўзларингиз билан тушунтириб беринг.

2. Мақолларни ўқинг. Кўчириб ёзинг.

Жаҳл – душман, ақл – дўст.
Ёлғончининг рост сўзи ҳам ёлғон.
Дарахт бир ерда кўкаради.
Режасиз иш – қолипсиз ғишт.
Одобли фарзанд – оила кўрки.

3. Мақолларни ўқинг. Мазмунини тушунтиринг.

Етти ўлчаб бир кес. Бугунги ишни эртага қўйма. Гап билан шошма, иш билан шош. Чакирмаган жойга борма, чакирилган жойдан қолма.

4. Матнни ўқинг. Ҳар бир гапнинг чегарасини аниқланг. Тиниш белгиларини қўйиб, матнни кўчиринг.

Истиқлол туфайли спорт ишларига катта эътибор бериляпти янги спорт иншоотлари қурилмоқда сизга яқин жойда спорт маскани борми сиз спортнинг қайси тури билан шуғулланасиз спорт билан дўстлашинг у кишини жисмоний чиниқтиради иродани мустаҳкамлайди соғлом танда соғ ақл.

5. Расмни кузатинг ва буйруқ гаплар тузинг

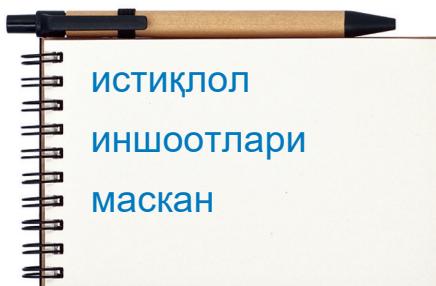
1

2

3

Ҳис-ҳаяжон гап

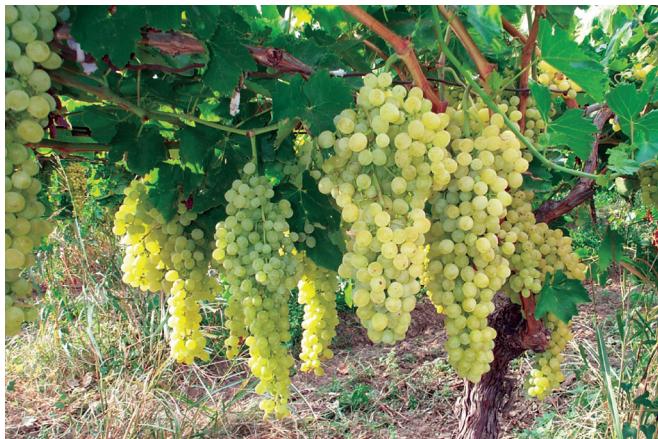

1. Ўқинг.

Қуз келди. Боғда қип-қизил олмалар ва сап-сариқ ноклар пиши. Ишкомларда узумлар товланади. Самандар буларни кўриб, жуда қувонди ва отасига деди:

– Эҳ, куз қандай ажойиб фасл!

Нима учун охирги гапдан кейин ундов белгиси қўйилганлигини тушунинг.

Ёдда сақланг!

Кучли ҳис – ҳаяжон, қувонч, ажабланиш билан айтилган гап ҳис-ҳаяжон гап дейилади. Ҳис-ҳаяжон гапнинг охирига ундов (!) белгиси қўйилади.

Масалан: Олтин куз, хуш келдинг элимга!

2. Ҳис-ҳаяжон гапларни қучли оҳанг билан ўқинг. Оҳанг орқали қувонч, табрик, чақириқни ифодаланг.

Бепоён пахта далалари қандай гўзал! Яшасин дунёда тинчлик! Тўкин куз қандай яхши! Гулла, яшна Мустақил Қозоғистон!

Гапларни кўчириб ёзинг.

3. Ўқинг. Гаплар қандай мазмун англатяпти, уларнинг охирига қандай тиниш белгилар қўйилган?

Баҳорда дараҳтлар қийғос гуллайди. Гулкосалар ичига бошини суқиб турган асалариларни кўрганмисиз? Ари гул шираси билан озиқланади, ундан асал тайёрлайди.

Оҳ, асал жуда мазали! Яна унинг кўп дардларга давоси-чи!

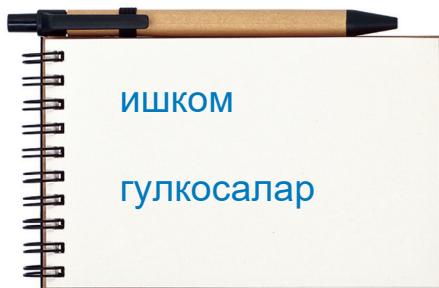
Хис-ҳаяжон билдирган гапларни кўчириб ёзинг.

4. Дарак, сўроқ гапларни хис-ҳаяжон гапга айлантиринг.

Дараҳтларнинг барглари олтин рангга кирдими? Санамай саккиз дема. Қушлар бизнинг дўстимиз. Табиат муҳофазага муҳтоҷ. Сувга ахлат ташламадингми?

5. “Табиат- чекмасин азият” мавзусида 3-4 та гапдан иборат ҳикоя тузинг.

Ишсеварни эл севар

1. Масални ўқинг.

Чумоли билан чивин

Юк кўтариб кетаётган чумолига
Йўлиқиб, чивин кулди унинг аҳволига:
– Ҳой, ҳой, очкўз, қадрини билмас бояқиш!
Терлаб, чарчаб ишлайдирсан тинмай ёз-қиши.
Бу қандай ҳол? Ишламасанг ўласанми?
Ишлаганинг билан баҳтли бўласанми?
Кўрдингми сен мени, қандай яшайдирман,
Учиб-кўриб озиқ-овқат ошайдирман.
Ишламасдан емаклик ҳам мумкин экан-ку!
Сен ҳам ахир менинг каби жониворсан-ку!
– Тўғри, сизлар ишламасдан топасизлар,
Қайда текин овқат бўлса, чопасизлар!
Ишламасдан озуқ топиш, баҳтли бўлиш,
Бизда тубанлиkdir, ундан яхши ўлим.

Элбек

1. Масалдан қандай хулосага келдингиз?
2. Масалдаги ҳис-ҳаяжон гапларни топиб ўқинг.
3. Масални дўстингиз билан ролларга бўлиб ўқинг.

2. Ўқинг. Күчириңг.

Астана ажайиб шаҳар

Сиз Астанада қачон бўлгансиз?

Астанада корхоналар, меҳмонхоналар, истироҳат боғлари ва хиёбонлар бор. Астанага турли мамлакатлардан меҳмонлар келишади.

Астана Евроосиёнинг маркази. У дўстлик ва тинчлиқ шаҳри. Гулла, яшна, гўзал Астанам!

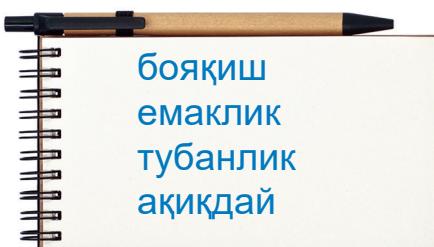
1. Гапларниң охирига нима учун нуқта, сўроқ ва ундов белгилари қўйилган?
2. Гапларниң қандай мақсад билдираётганини айтинг.

3. Шеърни ифодали ўқинг.

Гўзал – менинг Жанубим.
Кўсагини қоқ ёрган,
Оқ пахтаси – оқ маржон!
Олмаси оқ ақиқдай,
Узуми бор ёқутдай!
Туни салқин, куни иссиқ,
Гўзал – менинг Жанубим!

O. Турманжанов

28

Гап бўлаклари

1. Матнни ўқинг. Нечта гап борлигини аниқланг.

Мактабимизда синфлараро спорт мусобақалари бошланди. Фолиб жамоамиз соврин олди. Мактаб директори жамоамизни табриклади. Спорт кишини жисмоний чиниктиради. Ўқувчилар спорт билан мунтазам шуғулланадилар.

Гапда сўзлар қандай вазифани бажаради?

Ёдда сақланг!

Гапда сўзлар маъносига қараб, маълум бир вазифани бажаради.

Мустақил маъноли сўз гапнинг бўлаги бўлиб келади.

Масалан: Ишкомларда узумлар товланади.

2. Расмларни кузатинг.

“Биз спортни севамиз” мавзусида 4-5та гапдан иборат матн тузиб ёзинг.

3. Ўқинг. Гапнинг асосини ташкил әтәётган сўзлар қайси бўлак вазифасида келаётганини айтинг.

Навбатчи гулларга сув қўйди. Қодир мураккаб масалани ечди. Та-наффусда ҳовлида ўйнадик. Дарсни дикқат билан тингладик. Шокир акасига хат ёзди. Нодир компьютерда расм чизди.

1. Ҳар бир гапни дикқат билан ўқинг. Қайси бўлаклар асосий мазмунни тўлдиряпти?
2. Гап бўлакларини намунадагидек таҳлил қилинг.
Намуна: Навбатчи гулларга сув қўйди.
Навбатчи, қўйди – гап асоси; гулларга, сув – асосий мазмунни тўлдирган бўлаклар.

Ёдда сақланг!

Гапнинг асосий мазмунини ташкил этган гап бўлаклари бош бўлаклардир. Асосий мазмунни тўлдириш учун қўлланилган бўлаклар иккинчи даражали бўлаклардир.

4. Ўқинг. Гапнинг бош бўлакларини аниқланг.

Ўқувчи мактабда ва уйда барчага ўрнак бўлиши керак. Қузда далалярда йиғим терим ишлари қизийди. Тоғ эчкилари жуда чаққон ва эпчил бўлишади. Ўқитувчи аълочи ўқувчиларни мақтади. Оқил киши доно, олийжаноб, ростгўй одамларга дўст бўлади.

Исрофгарчилик – ёмон иллат

1. Матнни ўқинг. Нечта гап борлигини аниқланг.

Исрофгарчилик – ёмон иллат

Исрофгарчилик – пул, мол ва неъматларни керагидан ортиқча ишлатиш, нобуд қилиш, ўринсиз ёки ортиқча сарфлашдир. Исрофгарчиликка йўл қўймаслик, режалилик ҳар бир оиласа қут-барака, тўкинлик олиб келади.

Ота-онанинг меҳнати билан оила учун келтирилган озиқ-овқатлар, кийим-бошларни асраш керак.

Ота-онанинг маблағига олинган мактаб ўқув қуроллари: дафтар, қалам, китоб, ручка ва бошқаларни эҳтиёт қилиш, кераклигини ишлатиш, озгина ишлатиб ташламаслик лозим. Чунки бу ҳам – исроф.

2. Сұхбатлашинг.

1. Исрофгарчилик деганда сиз нимани тушунасиз?
2. Исрофгарчиликнинг оқибатларини айтинг.
3. “Исрофгарчиликка йўл қўйманг!” мавзусида постер тайёрланг.

3. Ўқинг. Гапнинг бош бўлаклари вазифасини бажариб келган сўзларни аниқланг. Ёзинг ва бош бўлакларнинг тагига чизинг.

Онам ширмой нонлар ёпади. Ёмғир майсаларни яшнатади. Майин шамол япроқларни тебратади. Эрталаб уйимизга меҳмон келди. Одам ақли компьютерни яратди. Болалар спорт мусобақаларида қатнашидилар. Мамлакатимизда жуда кўплаб саноат корхоналари ишга туширилди.

4. Гапларни ўқинг. Гап бўлакларини аниқланг.

Биз кеча далага чиқдик. Далада кузги шудгор бошланди. Мен дўйондан расмли китобча олдим. Биз янги уйга кўчдик. Шаҳримизда катта корхона қурилмоқда. Кучли шамол эсди.

Кўчиринг. Ҳаракатни билдирган сўзларни тагига икки чизик чизинг.

5. Топишмоқларни ўқинг, жавобини топинг.

Кунга қараб толмайди,
Кундан кўзин олмайди.

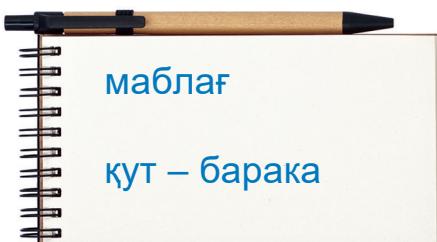
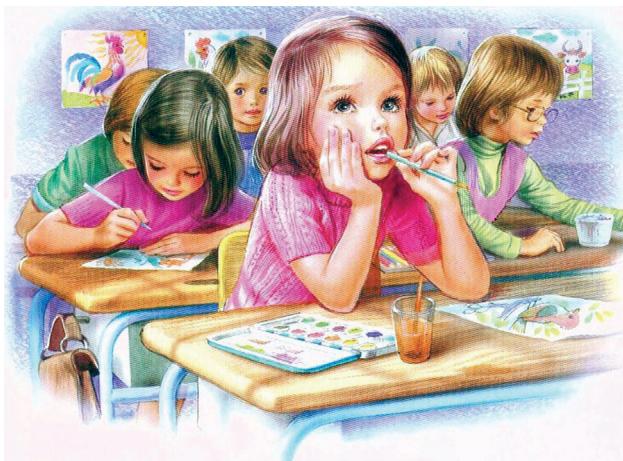
Бир уйда икки ўртоқ,
Бири сариқ, бири оқ.

Овозаси аzonда
Мазалиги қозонда

6. Расмга қаранг. Гаплар тузинг ва ёзинг. Бош бўлакларни аниқланг.

Бош бўлаклар

1. Ўқинг ва кўчиринг.

Зафаржон дурадгорлик тўгарагига қатнайди. Тўгаракда болалар ёғочлардан турли буюмлар ясашни ўрганадилар. Зиёдjon курсича, хонтахта ясашни билади. Ҳозир болалар жавон ясашни ўрганишяпти.

Биринчи гап ким ҳақида айтиляпти? Шу сўзнинг чизик чизинг. Зиёдjon ҳақида нима дейилган? Шу сўзнинг тагига чизинг. Қейинги гапларни ҳам шу тартибда таҳлил қилинг.

Ёдда сақланг!

Эга ва кесим гапнинг бош бўлаклари. Улар гапнинг асосини ташкил этади. Гапнинг ким? ёки нима? ҳақида айтилганини билдирган бўлаги эга дейилади. Гапнинг эгаси ҳақида нима дейилганини билдирган бўлак кесим дейилади. Кесим гапнинг бошқа бўлакларини ўз атрофига бирлаштиради.

Масалан: Болалар мактабда ўқийдилар. Қимлар?-Болалар (эга), нима қилдилар? ўқийдилар (кесим).

2. Нуқталар ўрнига сўроқлар мазмунига мос сўзлар қўйиб, матнни ўқинг. Кўчиринг. Бош бўлакларни аниқланг.

(Ким?)... машинани ҳайдади. (Нима?) ... бекатда тўхтади. (Ким?)... касалларни даволайди. (Ким?)... саҳнада ўйнайди. (Нима?)... чиқди оламга. (Қимлар?)... танловга тайёрланмоқдалар.

Фойдаланиш учун сўзлар: ҳайдовчи, шифокор, артист, офтоб, автобус, ўқувчилар.

3. Расмларни күзатинг. Гаплар тузинг ва ёзинг. Гаплардаги бош бўлакларни аниқланг.

4. Шеърни ўқинг. Бош бўлакларни аниқланг.

Куз

Сахий куз эҳсонидан
Тўкинлашар ҳур диёр
Сахий мевалари-чи,
Узум-у олма, анор.

Чаноғидан тошади
Қийғос очилган пахта.
Бобо деҳқон ҳосилин
Мўллигидан фараҳда.

Мунира Мухиддин

Эга ва кесим

1. Сўзларни ўқинг ва улардан гаплар тузинг.

Яйраб, боғчада, ўсмоқдалар, кичкинтолайлар, ўқияптилар, болалар, китобни, қизиқиб, ўқиди, ёддан, Карим, шеърни, хушовоз, айтди, Нафиса, ашула, ўсмоқдамиз, биз, обод ва озод, Ватанда.

Тузган гапларингизни ёзинг. Бош бўлакларга сўроқ беринг.

2. Ўқинг. Ҳар бир гандаги эга кесимни топинг.

Жўжа деди: – Эй, ўртоқжон.
Мушук ётар, қоч, ўртоқжон.
Ўрдак қочди алпон – талпон,
Қувиб қолди мушук полвон.
Ўрдак ўзин сувга отди,
Кўл бўйида мушук қотди.

Пўлат Мўмин.

Кўчириб ёзинг, эга ва кесимнинг тагига чизинг.

Ёдда сақланг!

Кесим – бош бўлак. У нима қилди? нима қилдилар? Нима қиласидилар? нима қиляптилар? сўроқларига жавоб бўлади.
Эга ҳам бош бўлак бўлиб ким? кимлар? нима? нималар? сўроғига жавоб бўлади.

3. Қавс ичидаги сўроқлар ўрнига мос сўзлар танлаб, матнни тўлдиринг, кейин уни ифодали ўқинг.

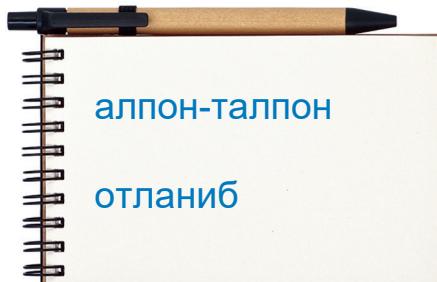
(Нима?) келди отланиб,
Барг ёзиб, қанотланиб,
(Нима?) оқарди, (кимлар?)
Қоқар, силкитар, шодланиб
Боғ кўчанинг тўрида
(Нима?) ола бўлибди.
Энг биринчи (Ким?)
Уни шохда қўрибди.

Турсунбой Адашбаев

Фойдаланиши учун сўзлар: Хайрулла, болалар, тут, ўрик, баҳор. Кўчиринг, эга вазифасидаги сўзларнинг тагига чизинг.

4. Расмда қайси эртак қаҳрамонлари тасвиirlанган? Улар иштироқида гаплар тузинг.

32

Китоб билим булоғи

1. Ўқинг.

Янги кутубхона қурилди. Хоналарга замонавий жиҳозлар қўйишиди. Кутубхоначи жавонларни янги китоблар билан бойитди. Яқинда кутубхона ишга тушди. Ўқувчилар бўш вақтларида кутубхонага борадилар. Кутубхонанинг кенг, ёруғ ўқув хоналари болалар билан тўлади.

Кўчиринг. Гапнинг бош бўлаклари эга ва кесимни аниқлаб, тагига тегишлича чизинг. Эга вазифасидаги сўзлар ёнига сўроғини ёзинг.

Намуна: Янги кутубхона (нима?) қурилди.

2. Рasmни кузатинг. Гаплар тузинг. Тузган гапларингизни ёзинг.

3. Шеърни ифодали ўқинг.

Китобнинг дегани

Мен китобман, китобман
Билим сари хитобман.
Кел, тўғри йўл кўрсатай,
Аввал мени варақла
Дўстлигимиз шарафлаб
Гар ўқисанг, ҳар сўзимда
Ҳикмат турар чараклаб.
Мен китобман, китобман
Дўстим сени кутяпман.

Ориф Тўхташ

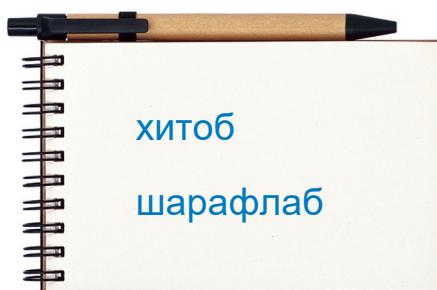
Шеърдан эга вазифасидаги сўзларни аниқланг.

4. Сўзлардан гаплар тузинг. Ўйлаб кўринг. Гапда сўзларни қандай тартибда қўйиш тўғри бўлади.

Дўкондан, Азим, олди, китоб.
У, кўрсатди, китобни, дўстига.
Якшанба, болалар, анҳор, бўйида, учрашди.
Улар, ўқишиди, китобни, биргаликда.

Гапларни ёзинг. Гапдаги бош бўлакларни тагига чизинг.

33

Меҳнат – баҳт қалитидир

1. Ўқинг. Ажратиб берилган сўзларга савол беринг. Гапда қандай вазифани билдиришини аниқланг.

Чумоли

Ишлайди билмай тиним,
Меҳнатида кўп унум,
Хеч чарчадим демайди,
Текинга дон емайди.

Гарчи кичик бўлса-да
Заҳматдан қочмайди ҳеч.
Тизилганча бир сафда
Ризқин терар эрта – кеч

Ер тагидан уй қуриб,
Яшайди аҳил иноқ.
Тоза, ҳалол меҳнатин
Мевасин ошар қувноқ.

Захро Хасанова

2. Сўзлашинг.

1. “Меҳнат баҳт келтирас” деганда нимани тушунасиз?
2. Меҳнатсеварлик ва дангасалик ҳақидаги мақолларни айтиңг.

3. Ўқинг. Нечта гап борлигини айтиңг. Ҳар бир гапнинг чегарасини аниқлаб, тиниш белгисини қўйинг ва кўчириңг.

Дарёning бўйида иккита сарвқомат, оппоқ қайин ўсади ям – яшил шохлари худди сочга ўхшаб ёйилган бетиним шамол бу соchlарни тарайди барглар аста шивирлаб нималарнидир гапиради.

Гапнинг бош бўлакларини аниқланг ва тагига чизинг.

4. Расмларни кузатинг. Гаплар тузиб ёзинг. Гапдаги бош бўлакларни аниқланг.

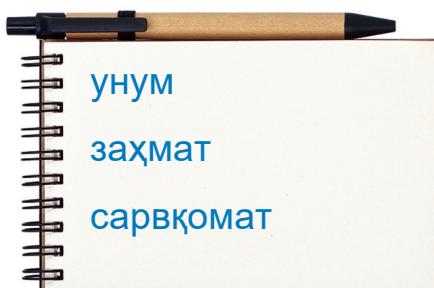

5. Нуқталар ўрнига тушириб қолдирилган сўзларни қўйиб матнни ўқинг

Читтак

Бу митти қушни ҳам, шаҳарда ҳам учратиш мумкин. Қишида яшайдиган яқин жойга кўчиб келади. Қишида овқат топиши қийин бўлганлиги учун қушларга қуриб, дон сепиб турилса, улар эсон-омон етиб олади. Улар ҳашаротлар ва уларнинг личинкалари, капалак тухумлари билан овқатланади. Қуз ва қиши пайтларида читтак териб ейди. Даражат пўстлоқларининг бурмалари орасидаги заарли қидириб ейди. Читтак даражатларни ҳашаротлардан қўриқлаши билан фойда келтиради.

Фойдаланиш учун сўзлар: қишлоқда, одамлар, инлар, баҳорга, уруғларни, ҳашаротларни

34

Мехр

1. Матнни ўқинг.

Мехр

Куз охирлаб, қишиш бошланаётган кунлар эди. Дилёржон дераза ойнасидан ҳовлига боққанича мусичаларни кузатарди. Шу пайт бувиси эшикни очиб деди:

– Бобоси, ҳавога қаранг, бугун изиллатиши бошқача. Қор ёғмаса кошки эди. Ҳали хурмомиз ёш... Бу совуққа чидармикан?

– Бувижон, қор ёғса майли, мазза қилиб қорбобо ясардик,— деди, Дилёржон хурсанд бўлиб.

Ҳеч ким унинг ёнига қўшилмагач, ҳайрон бўлганича ҳовлига чиқди. Яқинда экилган хурмо кўчати шохлари изғиринда гўё силкиниб-силкиниб қалтирагандай туюларди унга. Дилёржон иккиланмай пальточасини ечди-да, хурмога кийдириб, тугмаларини қадаб қўйди. Шу дамда унинг ортидан етиб келиб, кузатиб турган бобоси жилмайганича набирасини бағрига босди...

Вали Аҳмаджон

Саволлар ёрдамида матн мазмунини қайта ҳикоя қилинг.

1. Дилёржон дераза ойнасидан нималарни кузатарди?
2. Бувиси нима деди?
3. Нима учун Дилёржон хурмо кўчатига пальтосини кийдирди?
4. Сиз дараҳтларни қандай парвариш қиласиз?

Матндаги иккинчи гапни қўчириб ёзинг. Бош бўлакларнинг тагига чизинг.

2. Тез айтишни машқ қилинг.

Тўлқин топишмоқни тўғри топди.

Турғун тўртта тўргайни тўрга туширди.

Асад асил асал сақлайди.

Боқи ботир бузоқ боқади.

3. Шеърни ифодали ўқинг.

Инсофли одам

Қалин ўрмонда уста
Дарахтни кўриб деди:
Эшик, ром, хонтахтага
Ёғоч етар бир умр.
Овчи бешта қуённи
Отиб олди лаҳзада.
Хурсанд бўлиб дер, бунда –
Ов қилиш кўп маза-да.
Инсофли одам тонгда
Шохлардан шабнам қоқар.
Табассум қилиб дейди:
Ўрмон дилга хуш ёқар!

Қамбар Ота

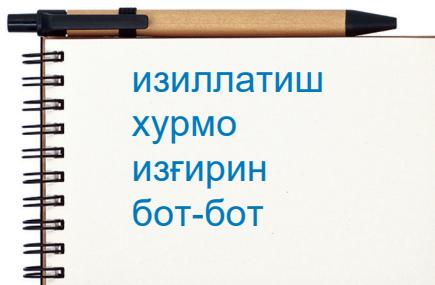
Ким? нима? сўроғига жавоб бўладиган сўзларни топиб ёзинг.

4. Гапларни давом эттириб, матнни тўлдиринг.

Яхши ўқувчи ҳеч қачон дарсга У уй вазифаларини ўз вақтида Кутубхонага боради, у ердан олиб ўқийди. Шунинг учун у кўп нарсани.... . Синфимизда яхши ўқувчилар кўп. Мен улардан ўрнак Мен ўртоқларимга бераман.

Гапларнинг бош бўлакларини аниқланг.

35

Озодалик

1. Шеърни ўқинг.

Озода

Қўлларимни юваман
Мен озода юраман.
Совун шундай мўъжиза
Кўпиртираман мазза!

Пуфаклар шишиб чиқар,
Осмонга қараб учар.
Қизил, сарик товланиб,
Менга қувонч бахш этар.

Ишқалайман бармоғим,
Унутмайман тирноғим.
Олд-орқасин юваман,
Микробларни қуваман.
Мана, қўлларим тоза,
Мендан олинг андоза.

Захро Хасанова

Шеър матнини алоҳида гапларга ажратинг. Бу гаплардаги бош бўлакларни топинг ва уларнинг қандай сўроқларга жавоб бўлаётганини айтинг.

2. Сўзлашинг.

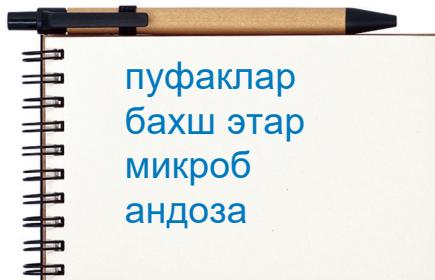
1. Озодаликка, тозаликка қандай риоя қиласиз?
2. Озодалик деганда яна нималарни тушунасиз?
3. Озодалик ҳақидаги мақолларни айтинг.

3. Расмни күзатинг.

1. “Тозалик – соғлик гарови” мавзуусида баён ёзинг.
2. Баёнга режа тузинг.
3. Баён ёзиш қоидаларига риоя қилинг.
4. Тиниш белгиларини түғри қўйинг.
5. Баён мазмунига эътибор беринг.

Билимингизни текширинг

1. Ифодали ўқинг. Бош бўлакларни аниқланг.

Манзара

Тилла бандли япроқлар
Дов-дараҳатлар хушлашар.
Барги хазон фасли бу,
Куз қиши билан дучлашар.

Юкларидан бўшаниб
Олган чексиз далалар.
Қучоғида ўйнайди
Кирмиз юзли болалар.

Нурилла Остон

2. Берилган сўзлардан гаплар тузинг.

бу, йил, ёғди, ёмғир, кўп.
копланди, майса, билан, кўк, яйлов.
кир-адирларда, буғдой, баҳорги, экилди.
дехқонлар, ҳосил, мўл, буғдоидан, олдилар.

Гапларни ёзинг. Бош бўлакларнинг тагига чизинг.

3. Мақолларни кўчириб ёзинг.

Яхшиликка – яхшилик қайтади.

Кучи йўқ курак синдирап.

Қуш уясида кўрганини қиласди.

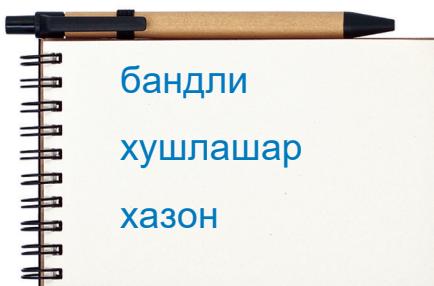

4. Савол биздан, жавоб сиздан.

1. Гап деб нимага айтилади?
2. Гаплар ифода мақсадига күра қандай турларга бўлинади?
3. Дарак гап деб нимага айтилади?
4. Сўроқ гап деб нимага айтилади?
5. Буйруқ гапга мисол келтиринг.
6. Қандай гапларни ҳис-ҳаяжон гапларга киритамиз? Мисол келтиринг.
7. Гапнинг бош бўлакларига нималар киради?
8. Эга қандай сўроқларга жавоб бўлади?
9. Қесим қандай сўроқларга жавоб бўлади?
10. Бош бўлаклар тагига қандай чизик чизилади?

5. Расм асосида ҳикоя тузинг.

Иккинчи даражали бўлаклар

1. Ўқинг. Матнда нечта гап борлигини аниқланг.

Дўлана тоғларда ўсади олимлар дўланада дармондорилар борлигини аниқладилар ҳозир унинг меваси ва гулидан шифобахш дорилар тайёрлайдилар.

Кўчиринг. Ҳар бир гапнинг охирига нуқта қўйинг. Бош бўлакларнинг тагига чизинг. Ажратиб берилган сўзларга сўроқ беринг.

Ёдда сақланг!

Гапнинг эга ва кесимидан бошқа бўлаклар иккинчи даражали бўлаклар дейилади. Улар кимни? кимнинг? кимга? кимда? кимдан? нимани? ниманинг? нимага? нимада? нимадан? қандай? қачон? неча? каби саволларга жавоб бўлади. Иккинчи даражали бўлаклар бош бўлаклар билан боғланиб, гапнинг мазмунини тўлдиради.

Масалан: Қуёш кучли қиздирди.

2. Гапларни мазмунига мос сўзлар билан тўлдириб ёзинг.

Ўқувчилар синфга ... келтирдилар. Аквариумда майда ... сузяпти. Сувда яшил ... ўсади. Болалар балиқчаларга навбат билан

Фойдаланиш учун сўзлар: балиқчалар, аквариум, қарайдилар, ўтлар.

3. Мақолларни ўқинг. Иккинчи даражали бўлакларни аниқланг.

Ишлаганнинг оғзи ошга тегар,
Ишламаганнинг боши тошга тегар.
Бахилнинг боғи кўкармас.
Олтин ўтда, одам меҳнатда билинади.

4. Шеърни ифодали ўқинг.

Нортой

Мактабдан келган заҳот,
Телевизорни қўяди.
Кино, концерт, саёҳат...
Барисини кўради.
Дарс тайёрлаш бир тушдай
Чиқиб кетар ёдидан...
Сувга тушган мушукдай
Туарар доска олдида.

Туроб Ниёз

Иккинчи даражали бўлакларни аниқланг ва сўроқлар беринг.

5. Суҳбатлашинг.

1. Сиз мактабдан келгач нима қиласиз?
2. Дарс тайёрлаш учун қанча вақт ажратасиз?
3. Нортойнинг қилган иши тўғрими?

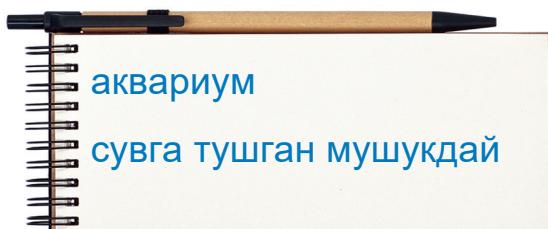

6. Мақолларни ўқиб мазмунини тушунтиринг

Вақтинг кетди – нақдинг кетди

Барвақт қилинган ҳаракат,
Хосилга берар баракат.

Бир кун бурун сочсанг,
Ҳафта бурун ўрасан.

38

Кузги ишлар

1. Матнни ўқинг. Бош ва иккинчи даражали бўлакларни аниқланг.

Токзорларда боғбоннинг ишлари кузда кўпаяди. Токларнинг ортиқча новдалари қирқилади. Қолдирилган новдалар бирлаштирилиб боғланади. Улар тупроқка кўмилади. Бу билан ҳосилли куртаклар совукдан сақланади.

Кўчиринг. Эга ва кесимнинг тагига тегишлича чизинг. Иккинчи даражали бўлакларнинг тагига тўлқинли чизик чизинг.

2. Расмларни кузатинг. Гаплар тузиб ёзинг. Иккинчи даражали бўлакларни аниқланг.

3. Бош бўлаклардан тузилган гапларга иккинчи даражали бўлаклар қўйиб ёзинг.

Гулнурा келди. Биз эқдик. Қушлар учиб кетди. Момақалдириқ гумбурлади. Отам кетди. Хўроз қичқирди. Саъва сайради. Овчи тутди.

Намуна: Гулнурा мактабдан келди.

4. Шеърни ўқинг. Мазмунини сўзлаб беринг.

Кузда

Ариқ, анҳор, кўлларда
Шовқин-суронлар синди.
Артилган шиша каби
Кўкка боқсам, кўз тинди.

Юлқиниб келган шамол
Олмани қоқиб кетди.
Теролмадим – ариққа
Тушди-да, оқиб кетди.

Равшан Файз

Ажратиб берилган сўзлар қайси сўзларга боғланиб келишини аниқланг.

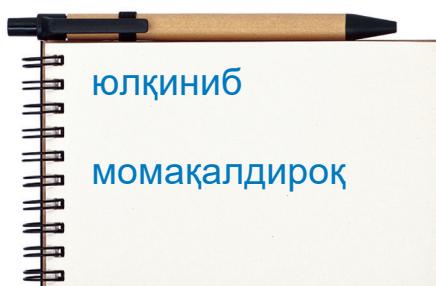

5. Мақолларни кўчириб ёзинг. Мазмунини тушуниринг.

Дехқон бўлсанг, куз ҳайдা,
Куз ҳайдамасанг, юз ҳайдा.

Ёзда куюнган
Кишда суюнар.

Ёзда ишламаган
Кишда тишиламас.

Оқшом

1. Нуқталар ўрнига сўроқларга мос сўзлар танлаб матнни тўлдиринг.

Оқшом

(Қандай?) ...қуёш ботди. (Қаерни?) ...қоронғилик босди. (Қаерда?) ... ой кўринди. (Қанақа?) ой (нимани?) ёритади. (Қанақа?) ... шабада эсмоқда. Саёҳатчилар (қанча?) сұхбатлашдилар.

Бош бўлакларнинг тагига чизинг.

Фойдаланиш учун сўзлар: атрофни, тўлин, ҳорғин, ёқимли, узок, осмонда, кечани.

2. Ҳар бир қаторда берилган сўзлардан гап тузинг.

Далаларни, фўзапоядан, тозаладилар, деҳқонлар.

Хайдади, ерни, тракторда, тракторчи.

Қизғин, бораётир, ишлар, далаларда.

Осмонни, қоплади, булут, қора.

Тузган гапларингизни ёзинг. Бош ва иккинчи даражали бўлакларни тагига чизинг.

3. Намунадан фойдаланиб, иккинчи даражали бўлаклар қайси бўлакларни изоҳлаётганини айтинг.

Боғда саъва сайрайди. Қалдирғочлар симга қўндилар. Қўйлар қирга ёйилдилар. Сувлар шилдираб оқди. Қуёш ерни қиздирди. Мушук сичқон тутди. Ойшабону чиройли ёзади.

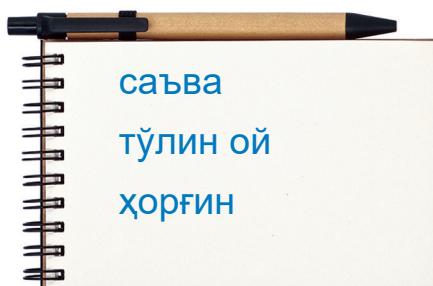
Намуна: Боғда саъва, саъва сайрайди.

4. Сўзлашайлик.

1. Қуёшнинг чиқишини ва ботишини кузатганмисиз?
2. Қуёшнинг ботишини ўз сўзларингиз билан тасвирлаб беринг.
3. Ёзда ва қишда қуёшнинг ботиши нега бирдай эмаслигини биласизми? Сўзлаб беринг.

5. Расм асосида “Менинг бир куним” мавзусида ҳикоя тузинг.

40

Гапда сўзларнинг боғланиши

1. Ўқинг.

Совуқ шамол эсди. Ёмғир ёғди. Дараҳтлар япроқларини тўқди. Яшил ўтлар сарғайди. Қушлар иссиқ ўлкаларга учиб кетди. Даляларда йигим-терим ишлари бошланди.

Намуна гап бўлакларини ўзаро боғланишини ёзинг.

Намуна: Совуқ шамол эсди.

Нима эсди? – шамол эсди.

Қандай шамол? – совуқ шамол.

Бешинчи гапни кўчиринг. Ундаги бош бўлакларнинг тагига чизинг ва улар билан маъно жиҳатдан боғланган сўзларни намунадагидек ёзинг.

Ёдда сақланг!

Гапда сўзлар мазмунан ўзаро боғланади. Гапда сўзларнинг боғланиши сўроқлар ёрдамида аниқланади.

2. Ўқинг. Матнда нечта гап борлигини айтинг.

Осмонни қора булут қоплади момақалдироқ қаттиқ гумбурлади кучли шамол қўзғалди барглар ҳавода айланиб учди ерга ёмғир томчилари тушди.

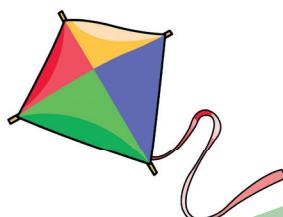
Ариқлар сувга тўлди.

Тиниши белгиларини қўйиб, гапларни кўчиринг. Улардаги бош бўлакларни тагига чизинг.

3. Топишмоқни ўқиб жавобини топинг.

Катта варак, думи тароқ,
Акасининг номи қуроқ.

4. Шеърни ўқинг.

Ишчилар

Осмондан нур ёғади,
Онам сигир соғади.
Отам қўйин боқади,
Акам михин қоқади.
Опам нонин ёпади,
Бувам ўтин чопади.
Бувим жун йигириб,
Игирап урчук биқини.
Укам сувга боради,
Мен эса ўтин ёраман.
Қани, айтчи ким ишсиз?
Бизда жон йўқ ишсиз.

Қодир Мирза Али

Ажратиб берилган сўзларни ўзи боғланиб келган сўз билан кўчириб ёзинг.

5. Мақолларни ўқинг, мазмунини тушунтиринг.

Ҳунарли қиши хор бўлмас,
Дўст-дushmanга зор бўлмас.

Ҳунар – зар, ҳунарли – заргар.

Ҳунар – ҳунардан унар.

40

Соат

1. Шеърни ифодали ўқинг. Мазмунини сўзланг.

Соат

Эркин эрталаб турса,
Соат қолибди тўхтаб.
Чик-чик деган сўзини
Чалмай қолибди ухлаб.
Устасига югурди
Олиб уни қўлига
Деди: – Давосин топиб
Солиб беринг йўлига.

Батарейка ўрнатди
Уста ака шифокор,
– Корни очибди-ку, – деб
Дардин топибди тезкор.
Энди ҳар тонг соати
Жиринглаб уйғотади,
Эркинжонни ўқишига
Куй чалиб кузатади

Захро Хасанова

Ажратиб берилган сўзларга сўроқ беринг, мазмунан боғланиб келаётган сўзларни аниқлаб, бирга ёзинг.

2. Сўзланг.

1. Вақт бирликларини айтинг.
2. Қун тартибингиз ҳақида дўстингиз билан сұхбатлашинг.
3. Соатнинг инсон ҳаётидаги аҳамияти ҳақида сўзлаб беринг.

3. Берилган гапларга мос иккинчи даражали бўлаклар қўшиб ёзинг.

Азиз ўқиди. Акам келди. Қор ёғди. Ит қўриқлади. Бузок еди. От кишинади.

Иккинчи даражали бўлаклар қайси бўлакка боғланганини аниқланг.

4. Ўқинг. Гап бўлакларини аниқланг.

Ўқувчилар шанба куни ҳайвонот боғига бордилар. Ёввойи ҳайвонлар қафасларда яшаркан.

Шуҳрат ва мен тимсоҳни, оқ айиқни, филни роса кузатдик. Ҳайвонот боғидаги турли қушлар ҳам болаларни ўзига жалб қилди. Шу куни биз жониворлар ҳақида кўп нарсаларни билиб олдик.

Кўчиринг. Иккинчи гапдаги бош ва иккинчи даражали бўлакларни тагига чизинг. Уларнинг боғланишини сўроқлар билан кўрсатинг.

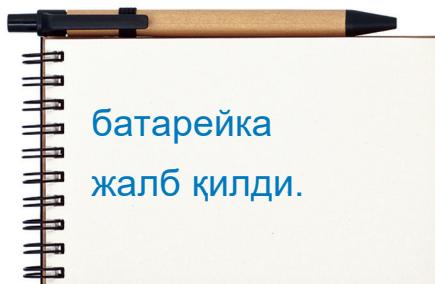

5. Ребусни топинг. Топган сўзларингизни фонетик таҳлил қилинг.

6. Мақолни ўқиб мазмунини тушунтиринг.

Тулкининг тушига товуқ кирав,
Товуқнинг тушига тариқ кирав.

Одоб билан баҳт топилар, Сабр билан таҳт.

1. Мазмунига мос сўзлар қўйиб, гапларни тўлдиринг ва ёзинг.

Ўқувчилар (кимларга?) ... совға тайёрлашди. Қизлар қийқимдан (қанақа?) ... қўғирчоқлар тикдилар. Ўғил болалар (нимадан?) ... уйчалар ясадилар.

Фойдаланиш учун сўзлар: чиройли, қоғоздан, кичкинтойлар.

Ҳар бир гапдаги ўзаро боғланган сўзларни топинг. Бир сўздан иккинчисига қарата сўроқ беринг.

2. Ўқинг. Берилган сўзлардан бирикма тузинг ва ёзинг.

шўх	узмоқ
қовун	бола
олма	қўшиқ
мехнатсевар	термоқ

3. Ҳикояни ўқинг.

Сабр

Дадам мени метрога айлантиргани олиб бордилар. Чунки мен ҳали метрони кўрмаган эдим-да. У ерда кириш учун танга олдик. Қўлимдаги тангани дадам кўрсатганлариdek белгиланган жойга ташладим ва ўтишга шошилдим. Ўтиш чироғи ёнишини кутмаганим учун нимадир шарақлаб, икки биқинимдан ушлаб олгандек бўлди. Қўрқиб кетганимдан йиғлаб юборай дедим. Дадам эса хотиржам жилмайганча:

– Озгина сабр қил, қизим, сабр қил, – дедилар. Шу воқеа сабаб, ҳар бир ишда сабр зарурлигини тушунгандек бўлдим.

Феруза Одилова

4. Сүзланг.

1. Сиз метрода бўлганмисиз?
2. Транспортда юрганда қандай қоидаларга риоя қилиш керак?
3. Сабрсизлик оқибати нималарга олиб келиши мумкин?

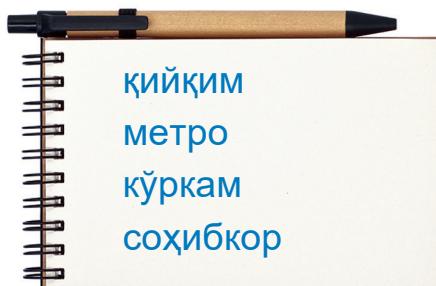
5. Ўқинг. Ҳар бир гапнинг кесимини аниқланг. Саволлар ёрдамида кесимга боғланиб келган сўзни топинг. Саволларни қавс ичида ёнига ёзиб қўйинг.

Одил ота қишлоғимизда кўркам боғ яратди. Соҳибкор боғбон дарахтларни яхши парваришлади. Мевали дарахтлар тезда ҳосилга кирди.

6. Тез айтишни, тез ўқишини ўрганинг.

Учтамиз уч устамиз,
Уччаламиз устамиз.

Йиғиқ гап

1. Ўқинг. Гапларнинг бош бўлакларини топинг. Чап ва ўнг томондаги гапларни солиштириб, фарқини айтинг.

Тикувчи тикди.
Ошпаз пиширди.
Қурувчи қурди.

Тикувчи кўйлакни тикди.
Ошпаз овқатни пиширди.
Қурувчи уйни қурари.

Ёдда сақланг!

Фақат бош бўлакларнинг ўзидан тузилган гаплар йиғиқ гаплар дейилади. *Масалан: Ёмғир ёғди.*

2. Гапларни ўқинг. Йиғиқ гапларни кўчириб, бош бўлакларни тагига чизинг.

Ўқувчилар мактабга келдилар. Дарс бошланди. Пахталар оппоқ бўлиб очилди. Терим бошланди. Осмонда қора булут кўринди. Ёмғир ёғди. Ариқларда сув тўлиб-тошиб оқди. Болалар ўрмонга боришли. Қиши яқинлашмоқда.

3. Саволларга намунадагидек жавоб ёзинг. Йиғиқ гапларни кўрсатинг.

Булбул нима қиласди?
Ит нима қиласди?
Мушук нима ичади?
Сувчи нима қиласди?
Қуён нима ейди?
Самолёт нима қилди?

Намуна: – Булбул сайрайди.

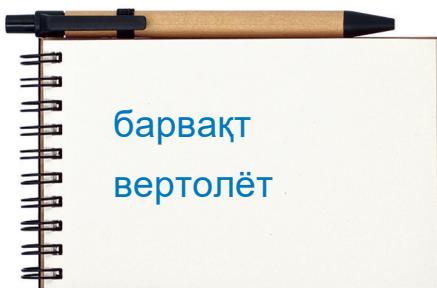
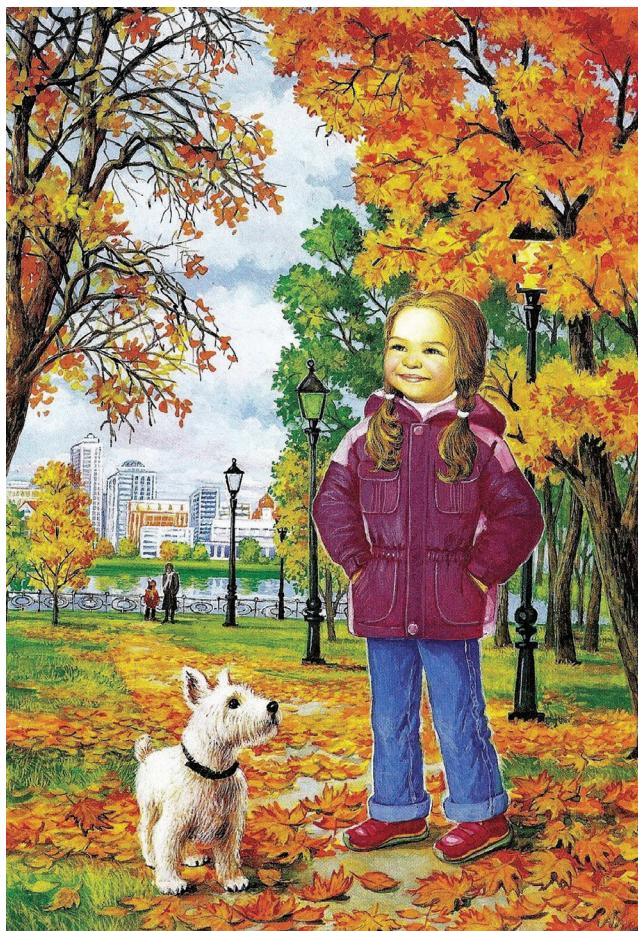
4. Гапларни ўқинг, фақат бош бўлакларни ёзинг.

Вертолёт баланд кўтарилиди. Ўқитувчи мавзуни сўради. Баҳорда ёмғир кўп ёғади. Дўкон барвақт очилди. Товуқ жўжа очди.

Намуна: Вертолёт кўтарилиди.

5. Расм асосида гаплар тузинг. Тузган гапларингиздаги иккинчи даржали бўлакларни айтинг.

Йиғик гаплар

1. Намунаға қараб, гапларнинг бош бўлакларини ёзинг.

Бугун қор ёғди. Болалар иссиқ кийимларини кийиши. Ҳамма ёқ оппоқ қор билан қопланди. Қушлар дон-дун излашди.

Намуна: Қор ёғди.

2. Шеърни ифодали ўқинг. Йиғик гапларни аникланг.

Ҳашар

Ўрим-йиғим тугади.
Кенг қирларда бошоқ мўл.
Гурра-гурра чумоли
Буғдойзорга олди йўл.

Бирин йўлин тўсаман
Қўйиб кесак,
Ҳар хил чўп.
Минг уриниб, охири
Ўтиб кетар чарчаб хўп

– Ҳа, ҳа, мунча шошмасанг
Не ҳаракат сахардан.
– Қўй, йўлимни тўсмагин,
Кеч қолмайин ҳашардан.

Ҳабиб Раҳмат

2. Гапларни ўқинг. Кўчириб ёзинг.

Овчи овга чиқди. Салима китоб ўқиди. Бувим қўйлак тикди. Гулнора копток ўйнади. Болалар ўрмонга боришиди.

Иккинчи даражали бўлакларни аникланг ва тагига чизинг.

4. Расмни кузатинг. Гаплар тузинг.

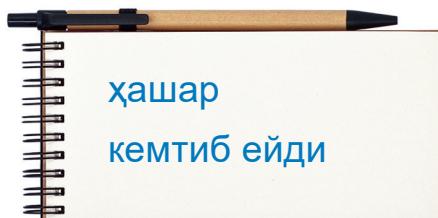
5. Матнни ўқинг.

Қуён

Она қуённинг иккита боласи бор. Унинг болалари ҳам ўзига ўхшаб барра ўтларни кемтиб ейди. Шитир этган овоз чиқса қулоқлари диккаяди. Сакраб-сакраб қочиб кетадилар. Биз уларни парвариш қиласиз. Ўт, сув берамиз. Улар анча катта бўлиб қолдилар.

Гапнинг бош ҳамда иккинчи даражали бўлакларини топинг.

Ёйиқ гап

1. Ўқинг. Қавс ичида берилган сўроқларга мос гап бўлаклари билан гапларни тўлдиринг.

Оқила (қаерни?) супурди. Капалаклар (нимага?) қўндилар. Қушлар (қандай?) учишди. Зокир (қандай?) бола.

Ёдда сақланг!

Бош ва иккинчи даражали бўлаклардан тузилган гаплар ёйиқ гаплар дейилади.

Масалан: Тиниқ сувлар музлади.

2. Гапларни ўқинг. Ёйиқ гапларни кўчиринг.

Тонг отди. Қуёш тоғлар орқасидан қўтарилиді. Жавлон ўрнидан турди. Муздек сувда яхшилаб ювинди. Кийимларини кийди. Чой ичди ва мактабга кетди. Мактаб ҳовлисида ўртоқларини учратди.

3. Шеърни ўқинг.

Олмахон

Олмахоннинг
Думи бароқ.
Жудаям шўх
Ўйинқароқ.
Олма берсам
Олмайди ҳеч.
Ёнғоқ териб
Толмайди ҳеч.

Олмадан у
Экан йироқ.
Олмахондир
Исми бироқ.
Олиб қўйсам
Ёнғофини,
Осилтирди
Қовофини.

Набижон Қодиров

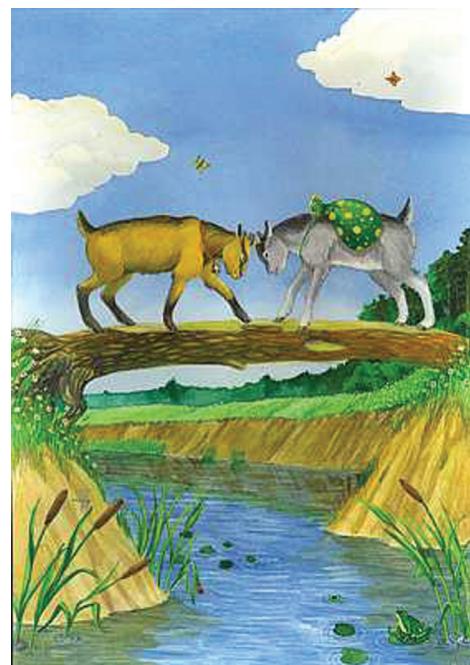
Қандай? қанақа? саволларига жавоб бўладиган сўзларни аникланг.

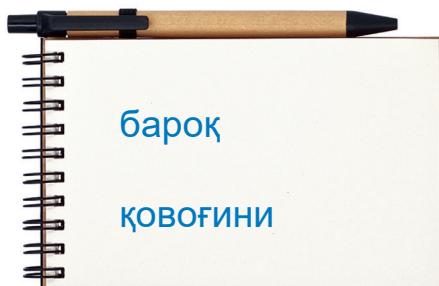
4. Матнни ўқинг. Йиғиқ гапни топинг.

Икки эчки

Катта ариқ устига бир энсиз тахта қўйилган эди. Тахтанинг бу томонидан битта, у томонидан иккинчи эчки кела берди. Улар тўқнаш келдилар. Бир-бирларига йўл бўшатмадилар. Ўрталарида жанжал чиқди. Улар сузишди. Натижада иккиси ҳам сувга йиқилиб тушди.

5. Расмга қаранг. Ёйиқ гаплар тузинг. Ёйиқ гаплардан йиғиқ гаплар ҳосил қилинг.

Ҳосил байрами

- Шеърни ифодали ўқинг. Мазмунини сўзланг.

Ҳосил байрами

Бир ёқда пахта хирмон,
Бир ёқда ғалла хирмон.
Шодликдан янграп ҳар ён,
Бугун ҳосил байрами!

Дехқоннинг кўнгли ёруғ,
Боғбоннинг кўнгли ёруғ.
Элнинг суфраси тўлуғ,
Бугун ҳосил байрами!

Миразиз Аззам

- Сўзлашамиз.

- Ҳосил байрамида бўлганмисиз?
- Ҳосил байрами қачон ўтказилади?
- Синфингизда ҳосил байрами ўтказинг.

- Нуқталар ўрнига гапларнинг мазмунига мос бўлаклар қўйиб ёзинг.

Ҷаида гулларни ... қўради. Биз ҳайвонот боғида филни, ... қўрдик. Балиқлар денгизда, ..., ... яшайди. Асалари ... ҳашорат. Булбул бутазорларга, тоғ ён бағирларидағи дараҳтзорларга ва бошқа пана жойларга ... қўяди.

- Берилган сўзлардан гаплар тузинг ва ёзинг. Бош бўлакларнинг тагига чизинг.

Далаларда, тинди, ишлар.
Ерлар, қилинди, шудгор.
Шамол, кучли, тўқди, дараҳтларнинг баргларини.
Қоплади, булат, қора, осмонни.

5. Мақолларни ўқинг. Күчириб ёзинг.

Дараҳт япроғи билан күркам,
Одам – меҳнати билан.

Дарё сувини баҳор тоширад
Одам қадрини меҳнат оширад.

Ер – она, сув – ота,
Меҳнат – бойлик.

6. Расмни кузатинг. Болаларга исм қўйинг. Уларни қатнаштириб гаплар тузинг.

хирмон
суфра

47

Ундалма

1. Ўқинг. Гапнинг эга ва кесимини айтинг. Шу гапларнинг ҳар бири кимга қарата айтилганини айтинг.

Саодат, сен дарс тайёрладингми? Болалар, сиз ўкув қуролларини яхши сақланг! Дўстим, туғилган кунинг муборак бўлсин! Ака, менга шахмат ўйинини ўргатинг.

Ёдда сақланг.

Сўзловчининг нутқи қаратилган шахсни ёки нарсани билдирган сўз ундалма дейилади. Гапнинг бошида келган ундалмадан сўнг вергул қўйилади: Болалар, билим манбаи – китобни севинг.

Ундалма кучли ҳис-ҳаяжон билан атийлса, ундалмадан сўнг ундов белгиси қўйилади.

Ўқувчилар! Янги йилингиз қутлуғ бўлсин!

2. Кўчиринг. Бош бўлакларнинг тагига чизиб, ундалмаларни кўрсатинг.

Адиба, чиройли ёзишга ҳаракат қил. Бувижон, мен сизга қўшиқ айтиб бераман. Болалар, кун тартибига риоя қилинг. Йўловчилар, йўлда эҳтиёт бўлинглар. Синфдошлар! Бизнинг синф мусобақада ғолиб бўлди!

3. Шеърни ифодали ўқинг. Ундалмаларни топинг.

Мушукча

Укам билан иккимиз
Сенга лойиқ ном қўйдик.
Биргалашиб, келишиб,
Исминг жаноб Том қўйдик.

Афсуски сен, мушуквой,
Мағурланиб бу номга,
Бизлардан юз ўгириб,
Чиқволдинг баланд томга.

4. Расмни кузатинг. Үндалма гаплар тузинг.

 5. Матнни ўқинг. Гапларнинг бош ва иккинчи даражали бўлакларини аниқланг.

Товус билан лайлак

Товус йўлда кетаётиб лайлакни учратди. Унга ўз гўзаллигини на-
мойиш қилиш учун қанотларини ёзди. Ранго-ранг қанотлар товланиб
лайлакни ҳайратга туширди. Бундан товус ғуурланди. У лайлакнинг
атрофида айланиб, унга қанчалик қудратли қуш эканини кўрсатмоқчи
бўларди. Лайлак товуснинг ниятини фахмлаб унга:

– Товусхон, ҳақиқатан ҳам гўзалликда сенга teng келадигани йўқ.
Аммо ичингдаги кибр сени кўр қилибди. Сен кибрланишда давом
этсанг, мана шу гўзаллик ҳеч нарсага айланади ва сенга заар қел-
тиради. Сен яхшиси кибрни унутиб мен каби самоларга парвоз қил.

Матндан ундалмани топинг.

Бахтли болалик

1. Шеърни ифодали ўқинг. Ундалмаларни топинг.

Кел, баҳт куйин куйлайлик

Болалигим олтин чоғ,
Қайга боқсам, чаман боғ.
Жон ўртоқ, жон ўртоқ
Кел, баҳт куйин куйлайлик!

Онамиздир – ҳур диёр,
Учсак қанотимиз бор,
Қилиб кўз-кўз ифтихор,
Кел, баҳт куйин куйлайлик!

Бизники тонгги шуъла,
Бизники қуй, ашула.
Ёшлиқ шодликка тўла,
Кел, баҳт куйин куйлайлик!

Fuёс Комилов

2. Гапларни ўқинг. Бош бўлакларнинг тагига чизиб, ундалмаларни кўрсатинг.

Қизлар, каштачилик санъатини ўрганинглар. Болалар, қушлар бизнинг дўстимиз. Олимжон, китоб-дафтарларингни тоза тут. Ука-жон, сенга музқаймоқ олиб келдим.

3. Ўқинг. Берилган гапларни ундалма гапларга айлантиринг.

Бобуржон дарс тайёрладими?
Опа эртак айтиб берди.
Синглим деразадан қаради.
Дўстим олимпиададан келди.
Қозогистон менинг Ватаним.

4. Тез айтишларни ўқинг. Кўчириб ёзинг.

Толиб тандир тагидан танга топди.
Йўлда Йўлдошга йўлбарс йўлиқди.
Ойдин ойдинда ойисидан олдинлади.

5. Расм асосида ҳикоя тузинг. Ундалма гапларни аниқланг.

6. Мақолларни ўқиб мазмунини тушунтиринг.

Ватанинг тинч – сен тинч.
Аввал ўйла, кейин сўйла.
Ватансиз инсон – қуйсиз булбул.
Ёлғон гапирмасанг, хижолат чекмайсан.

Содда гап

1. Ўқинг. Ҳар бир гап таркибида бош бўлаклар нечта эканлини аниқланг.

Санжар дарсни доим пухта тайёрлайди. У аъло ўқийди. Эрталаб бошланган ёмғир кечқурун тинди. Майин шамол ғир-ғир эсади. Оппоқ тонг отди. Боғда қушларнинг сайрашини эшитдим.

Ёдда сақланг.

Гапнинг таркибида эга ва кесим биттадан бўлган гаплар содда гап дейилади.

2. Матнни кўчиринг. Унда нечта содда гап борлигини аниқланг.

Қиши.

Ўлкамиизда декабрь ойида олтин куз ўрнини қиши фасли эгаллайди. Бепоён далаларни, боғларни оппоқ қор қоплайди. Ҳаммаёқда совуқ изгирин кезади. Қишида ерга сепилган уруғлар қор остида заарсиз туради. Баҳорда қорлар эрийди. Қор сувлари ернинг ташналигини қондиради, ҳосилни мўл бўлишига ёрдам беради.

3. Мақолларни ўқинг. Мазмунини тушунтиринг.

Дўстлик – катта куч.

Дўст дўстнинг кўзгуси.

Дўстсиз бошим, тузсиз ошим

4. Сүзлашинг.

Дўстингиз билан қишдаги об-ҳаво ҳақида сұхбатлашинг.
Расмларни күзатинг. Гаплар тузинг. Содда гапларни ёзинг.

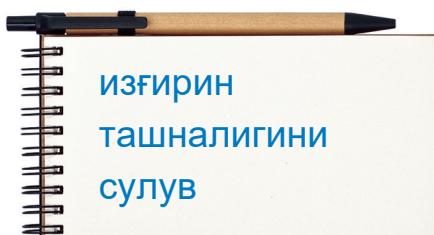
5. Шеърни ўқинг.

Қандай маза

Ташқари совуқ,
Увиллар бўрон.
Ичкари иссиқ,
Еймиз иссиқ нон.
Тун бўйи шохлар
Қисирлаб ётар.
Ялтираб қорлар,
Сулув тонг отар.

Бўрондан қўрқмай,
Ўйнаб кетамиз.
Физиллаб ўқдай
Қирга етамиз.
Эринмай, чана
Сурамиз роса.
Қиши келди яна,
Эҳ, қандай маза!

Турсунбой Адашибаев

Қүшма гап

1. Ўқинг. Чап ва ўнг томондаги гапларни солишириңг, фарқини айтинг.

Тун қисқарди. Қун узайди.

Баҳор келди. Атроф гулга бурканди

Ҳаво булут бўлди. Ёмғир ёғмади.

Тун қисқарди ва қун узайди.

Баҳор келди ва атроф гулга бурканди.

Ҳаво булут бўлди, бироқ ёмғир ёғмади.

Ёдда сақланг!

Бирдан ортиқ содда гапларнинг мазмунига кўра ўзаро боғла-
нишидан ҳосил бўлган гаплар қўшма гаплар дейилади.

Масалан: Қўнғироқ чалинди ва дарс бошланди.

2. Ўқинг. Қўшма гапларни топинг. Бош бўлакларнинг тагига чизиб
кўчиринг.

Қор ёғди, аммо тез эриб кетди. Қуёш чиқди ва борлиқ нурга тўлди.
Болалар қорбобо ясадилар ва атрофида қўшиқ айтиб ўйнадилар.
Алишер расм чизди ва акасига кўрсатди.

3. Матнни ўқинг. Содда гапларни аниқланг.

Иссиқхонада

Қиши. Ҳамма ёқ қалин қор билан қопланган. Дараҳтлар ва томлар
устига оппоқ чойшаб ёпилганга ўхшайди.

Қиши кунларининг бирида ёш гулчилар иссиқхона олдига тўпла-
нишди. Синф раҳбарларининг ёрдамида гулларнинг ўсишини кузати-
шиди. Холмат гулларнинг тагини юмшатди, Носир сув қуиди. Қизлар
хонанинг ҳароратини текширди. Иссиқхонада иш қизиб кетди.

4. Шеърни ўқинг. Ундалмани аниқланг.

Қорбобо

Қорбобожон, қорбобо
Эриб кетма, ҳой бобо.
Ясадим сени қордан,
Қўрқмай совуқ, бўрондан.

Ўйнаб олайин тўйиб,
Барча ишимни қўйиб.
Чақирай ўртоқларим,
Кийсинлар қўлқопларин.

Сен хақингда бир талай
Шеър, қўшиқлар биламан.
Эриб кетма, қорбобо
Сени яхши кўраман.

Захро Хасанова.

Содда гапларни кўрсатинг.

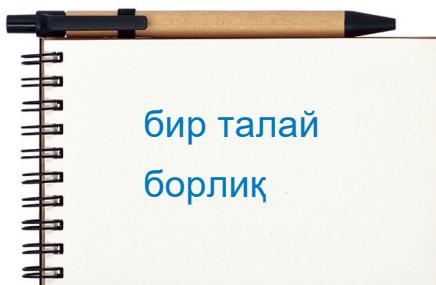

5. Сўзлашинг.

1. Йилнинг бошқа фаслларида қандай ўйинлар ўйнайсиз?
2. Қорбобо қачон уйимизга меҳмон бўлади?

6. Тез айтишни ўқинг ва тез-тез айтинг.

Қалин қорга қора қарға зўрға қўнди.

Қўшма гап

1. Содда гаплардан қўшма гаплар ҳосил қилиб ёзинг.

Комил шахмат тўгарагига қатнашади. Зафар тўгаракларга қатнашмайди. Қуёш ботди. Осмонда юлдузлар кўринди. Иссик шамол эсди. Булутлар юра бошлиди. Қор ёғди. Борлик қор билан қопланди. Болалар донхўрак ясадилар. Дараҳтларга уни илиб қўйишиди.

Ёдда сақланг.

Қўшма гап таркибидаги содда гаплар ўзаро вергул билан ажратилади. Ва, ҳамда сўзлари билан боғланганда вергул қўйилмайди.

Масалан: Ҳаво булат бўлди, бироқ ёмғир ёғмади.

2. Берилган содда гапларнинг мазмунига мос содда гапларни қўшиб, қўшма гаплар тузинг.

Сиз спорт билан шуғулланинг Қитоб билим манбаидир Ўқитувчи Бахтиёрдан сўради

Текшириш учун сўзлар: у соғлиқни мустаҳкамлайди; болалар китобни севадилар; у ўқитувчининг барча саволларига жавоб берди.

Тузган гапларингизни ёзинг, керакли ўринга вергул қўйинг. Қўшма гап таркибидаги ҳар бир гапнинг эга ва кесими тагига чизинг.

3. Ўқинг. Аввал содда гапларни, кейин қўшма гапларни кўчириб ёзинг.

Иш иштаҳа очар, дангаса ишдан қочар. Қаноти бор учмайди, аммо сувдан чиқмайди. Аҳмоқ ақл ўргатар. Дўст оғир кунда билинар. Ер тўйдирав, ўт куйдирав, ялқов ётиб буюар.

4. Шеърни ифодали ўқинг. Бош бўлакларни аниқланг.

Қиши лавҳалари

Кечки осмон оҳиста
Қорни элай бошлади.
Туннинг қаро сочига
Оқ оралай бошлади.

Тураг қатор дараҳтлар –
Холи ночор дараҳтлар
Бошга тушган қор – ғамдан
Сочи оппоқ оқарган

Куйлар шодон яллалар
Боқибекам қарғалар.
Ташвишларин зўридан
Тутун пуфлар мўрилар.

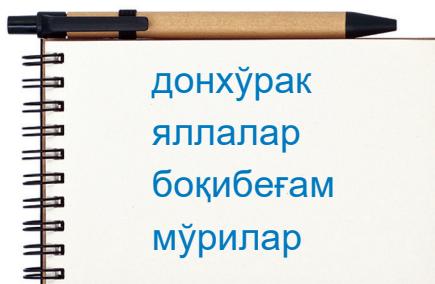

Дилишод Ражаб

5. Қўшма гапларни содда гапларга айлантиринг.

Қиши келди ва кунлар совиди. Алишер чанаси билан кўчага чиқди ва дўстлари томон борди. Болалар чанада учдилар, қорбобо ясадилар. Алишер совқотди, лекин уйига қайтмади.

Билимингизни текширинг

1. Матнни ўқинг. Содда гапларни аниқланг.

Бир туп ёнғоқ

Кузда Шукуржон бизни ҳашарга чақириб келди. Биз пешингача ёнғоқ қоқиб, ёнғоқларни томга олиб чиқдик ва ёйиб қўйдик. Шу вақт том атрофига икки-учта зағизғон пайдо бўлиб қолди. Биз нарвондан пастга тушдик. Зағизғонлар тумшуқларида биттадан ёнғоқ олиб ҳавога кўтарила бошлади.

Айтишларича, ҳар битта зағизғон ҳар йили кузда қирқта ёнғоқ ўғирлар экан. Бу ёнғоқларни у бир ерга кўмиб қўяр экан ва хоҳлаган вақтда олиб ер экан. Кўпинча 38, 39 тасини еб бўлиб, ҳисобдан адашиб қолади. Ўша ерда қолиб кетган ёнғоқ доналари келгуси йили кўкариб чиқади.

2. Мақолларни ўқинг. Аввал содда, кейин қўшма гапларни кўчиринг.
Зарур ўринларга вергул қўйинг.

Яхши бола олқиши келтиради, ёмон бола – қарғиш. Иш иштаҳа очар. Сўз отаси – қулоқ, сув отаси – булоқ. Дараҳт илдизи билан мустаҳкам. Дараҳт кўрки – япроқ, одам кўрки либос.

3. Гапларни ўқинг. Нуқталар ўрнига мос сўзларни қўйиб ёзинг.

Биз яшаб турган жойдаги ... кўпи кузда иссиқ томонларга учиб кетади. Улар эрта баҳорда яна Флора жуда одобли қиз, шунинг учун уни ҳамма ... қилади. Мехнат ва билим баҳт

Фойдаланиш учун сўзлар: қушларнинг, учиб келади, ҳурмат, келтиради.

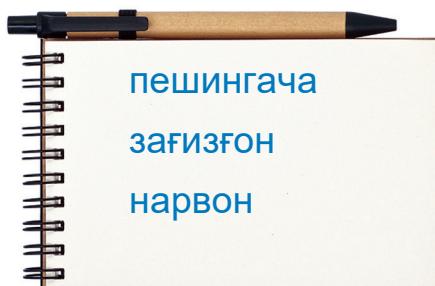
4. Савол биздан, жавоб сиздан.

1. Иккинчи даражали бўлак гап нима учун керак?
2. Йиғик гап деб қандай гапга айтилади?
3. Ёйик гап деб қандай гапга айтилади?
4. Ундалма деб нимага айтилади?
5. Содда гап қандай бўлаклардан тузилади?
6. Қўшма гап деб нимага айтилади?
7. Қўшма гапларда қандай тиниш белгилари ишлатилади?
8. Ундалмада қандай тиниш белгилари ишлатилади?

5. Расмларни кузатинг. Расмлар асосида 3-4та гапдан иборат ҳикоя тузинг.

пешингача
загизон
нарвон

Ўзак ва ўзакдош сўзлар

1. Ўқинг.

Тилимизда минглаб сўзлар бор. Улар орасида бир умумий қисмга эга бўлган сўзлар ҳам бор. Масалан бош, бошлиқ, бошла, бошли, бошчилик; гул, гулчи, гулдор, гулзор сўзларига эътибор берсак, улар учун бош, гул қисмлари умумий эканлигини кўрамиз.

2. Сўзларни ўқинг.

Синф – синфдош, трактор – тракторчи, пахта – пахтазор, боғ – боғбон, темир – темирчи, пул – пулдор, ҳунар – ҳунарли, фикр – фикрла, қадр – қадрла, замон – замондош, мева – мевазор.

Жуфтлаб берилган сўзлар нимаси билан бир – бирига ўхшайди. Уларни ёзинг, умумий қисмни намунада кўрсатилгандек белгиланг.

Намуна: Йиш – ишчан.

Ёдда сақланг.

Сўзларнинг маъноли бўлакларга бўлинмайдиган қисми ўзак дейилади.

Масалан: сув, сувчи, сувли сўзларида ўзак – сув сўзи.

3. Мақолларни ўқинг, мазмунини тушунтиринг.

Ишлинни иши битар, ишсизни куни ўтар.

Иш иштача очар
Дангаса ишдан қочар.

Ҳақни айтган хор бўлмас,

Ҳақни ноҳақ этма,
Ноҳақни ҳақ этма.

4. Шеърни ифодали ўқинг. Ажратиб берилган сўзларга ўзакдош сўзлар топинг.

Азиз инсонлар хотираси

Ҳайкаллар сукутда, ҳайкаллар вазмин
Хотира олови, турар ловуллаб.
Пойида эҳтиром, гуллари гулгун
Дараҳтлар таъзимда, таъзимда ёш қалб.
Буюқ аждодларнинг орзуси бўлиб,
Қуёшли тонг сари қадам сур дуркун.

Ойгул Суюндиқова

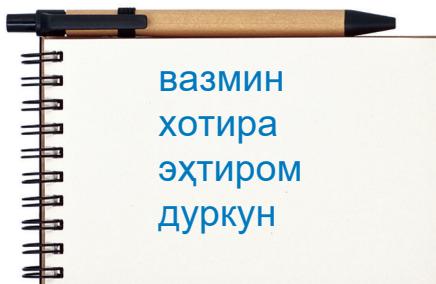

5. Сўзлашинг.

1. Сиз ҳайкалларни қаерда учратгансиз?
2. Сиз яшаб турган жойда кимларнинг ҳайкали бор?

6. Расмни кузатинг. Расм асосида гаплар тузинг.

Инсон бешиги

1. Сўзларни ўқинг. Кўчириб, ўзакни намуна дагидек белгиланг.

Ўроқ, ўрим; ишчи, ишла, ишchan; сут, сутли, сутчи, сутсиз; куч, кучли, кучсиз; йўлла, йўлчи, йўлак; боғ, боғли, боғбон, боғда.

Намуна: И́шла, и́шсиз, и́шли.

2. Ўқинг. Ўзакдош сўзларни аниқлаб кўчиринг ва ўзакни белгиланг.

Китоб – дўстимиз

Китобни севинг. Китоб яхши маслаҳатдош ва ўқитувчи. Китобсиз билимли, маданиятли бўлиб етишиш мумкин эмас. Китобни ўқиб, билимингизни оширинг. Биз китобдан асрлар илми, боболар меросини билиб оламиз. Энг яхши китобхон бўлишга тиришинг.

3. Мақолларни ўқинг, ўзакдош сўзларни топинг.

Ҳар ишнинг бир устаси бор,
Ҳар устанинг бир устози бор.

Қунт билан ўрган ҳунар,
Ҳунардан ризқинг унар.

Тил тифдан ўткир.

Тилингда бўлса болинг,
Қулиб тураг иқболинг.

4. Шеърни ифодали ўқинг. Ўзакдош сўзларни аникланг ва ёзинг.

Инсон бешиги

Булбул бешиги – боғда,
Бургут бешиги – тоғда.
Инсон бешиги эса
Шу муқаддас тупроқда.

Булбул боғни ўйлайди
Булбул боғни сўйлайди.
Латиф овози ила
Гул розини куйлади.

Бургутга тоғ маскандин,
Бургут тоғда ўсгандир.
Бағри тош каби қаттиқ
Забти кўкни тўсгандир.

Инсон ҳам боғни куйлар,
Инсон ҳам тоғни куйлар.
Бир гул каби ардоқлаб,
Она – тупроқни куйлар.

Темур Убайдулло

5. Сўзларни ўқинг. Уларни қатнаштириб гаплар тузинг.

Ов, овла, овчи, оқ, оқла, гул, гулдон, гулзор, йўл, йўлчи, йўлдош,
сув, сувли, сувсиз, дон, донли, донсиз, боғ, боғдорчилик, боғбон.

55

Ўзакдош сўзларнинг ёзилиши

1. Ўқинг. Ҳар қайси қатордан ўзакдош сўзларни топинг ва ёзинг.

Издош, изламоқ, иззат, изсиз.
Овчи, овламоқ, овчилик, овсар.
Бошла, бошлиқ, бошловчи.
Ёзув, ёзма, ёзувчи, ёзишма.

2. Аввал билим сўзига ўзакдош сўзларни топинг. Кейин улар иштирокида 2-3 та гап тузинг ва ёзинг.

3. Расм асосида гаплар тузинг. Тузган гапларингиздаги ўзакдош сўзларни аникланг.

4. Топишмоқларни ўқинг. Жавобини айтинг.

Гулсиз бўлар меваси,
Ширин – шакар донаси.

Қат-қат түнли
Қарич бўйли.

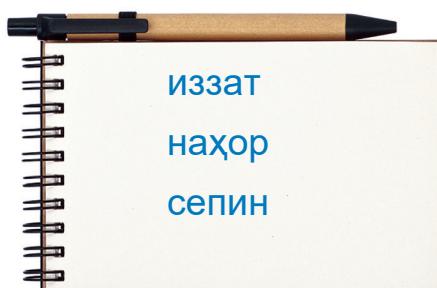
Кўчиринг. Ажратиб кўрсатилган сўзларни ўзагини белгиланг.

5. Шеърни ўқинг. Ажратиб берилган сўзларга ўзакдош сўзлар топиб ёзинг.

Қор ёғар

Завқ улашиб
Кўз қамашиб
Ёғар паға-паға қор.
Ҳар бир учқун
Тўқлик учун
Сепин ёяр ҳар наҳор.
Оппоқ дала,
Гўзал палла,
Завқ бағишлар инсонга
Ўйнаб учиб,
Ерни қучиб,
Бахт келтирас дехқонга.

Марказий кутубхона

1. Ўқинг. Матнга сарлавҳа топинг. Матндағи ўзакдош сўзларни аниқланг.

Дам олиш куни шахримиздаги Абай номли марказий кутубхонага бордик. Кутубхона шахримизнинг марказида жойлашган. Кутубхона жуда шинам, озода. Китоблар тартиб билан жойлашган. Бу ерда истаган жанрдаги китобларни топишингиз мумкин. Бунда сизга кутубхоначилар яқиндан ёрдам беришади. Шунинг учун кутубхонада китобхонлар доим гавжум бўлади.

2. Сўзланг.

Сиз яшаб турган жойда ҳам кутубхона борми?
Кутубхонада қандай китоблар бор?
Кутубхона биноси ҳақида сўзлаб беринг.

3. Ўқинг. Тушириб қолдирилган сўз қисмларини қўйиб, матнни ўқинг.

Бизнинг қишлоғимиз катта. Қишлоғимизда ... ли боғ яратилган.
... бонлар ёзда меваларни шаҳарликларга етказиб берадилар.
Биз ҳам мактабимизда ... зор боғ яратмоқчимиз. Шу мақсадда ...
ли дараҳтлардан юз туп ўтқаздик.

Кўчиринг. Сўз ўзакларини тегишлича белгиланг.

4. Ўқинг. Кўчиринг.

Билимлиниг билими юқар,
Билимсизниг нимаси юқар?

Ишли одамниг иши битади,
Ишсиз одамниг куни ўтади.

Ўзакдош сўзларнинг ўзакларини тегишлича белгиланг.

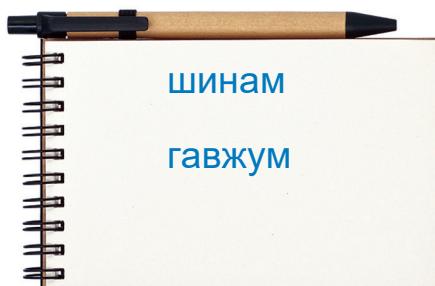

5. Ёзинг.

Йўл, гул, иш сўзларининг ҳар бирига ўзакдош сўз танланг ва ёзинг. Ўзакни намунадагидек белгиланг.

Намуна: Овчи, овла.

Ёзган сўзларингизни қатнаштириб гаплар тузинг.

Мустақиллик майдони.

1. Шеърни ўқинг. Ажратиб берилған сўзларга ўзакдош сўзлар топинг.

Яшнайвергин истиқлол

Тегмасин совуқ **шамол**,
Кун сайин очсин жамол,
Тобора топгин камол
Истиқлолим, истиқлол.

Озодмиз, бахтиёрмиз,
Орзули, аҳди бормиз.
Тинчлик мададкормиз
Истиқлолим, истиқлол.

Ҳар доим омон бўлиб,
Қутлуг ёшларга тўлиб,
Юртимизни гулга кўмиб,
Яшнайвергин истиқлол.

Туроб Ниёз

2. Тушириб қолдирилған ўзакларни топинг ва ёзинг. Ўзакдош сўзларнинг ўзаклари бир хил ёзилишини эсда тутинг.

3. Сўзларни ўқинг, маъносини изоҳланг. Ўзагини белгиланг.

Чизик, чизикли, чизгич.

4. Матнни ўқинг. Сарлавҳа топинг.

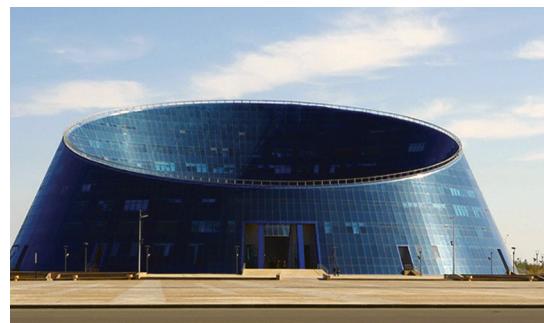
Мустақиллик майдони Есил дарёсининг ўнг қирғоғида жойлашган. Майдонда “Қозоқ эли” монументи қад кўтарган. Монумент атрофида меъморчилик санъатининг дурданалари ҳисобланган Мустақиллик саройи, Қозогистон Республикаси миллий музейи, Қозоқ миллий санъат университети, “Хазрати Султон” масжиди жойлашган. Астана

шахрига ташриф буюрган меҳмонлар майдонга келиб катта таассу-
ротларга эга бўладилар.

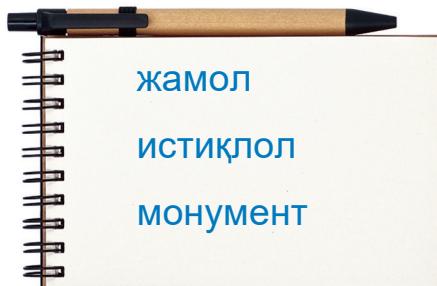
Матндан ўзакдош сўзларни топинг.

5. Сўзлашинг.

1. Мустақиллик майдони ҳақида нима билиб олдингиз?
2. “Мустақиллик” деганда нимани тушунасиз?
3. Астана шаҳридаги қандай ҳайкалларни биласиз? Улар ҳақида маълумотлар тўпланг.

Сўз ясовчи қўшимчалар

1. Сўзларни ўқинг.

Фалла – фаллакор

ватан – ватандош

Балиқ – балиқчи

сўз – сўзла

Нур – нурли

туз – тузсиз

Ёдда сақланг!

Ўзакка қўшилиб янги сўз ясидиган қўшимчалар сўз ясовчи қўшимчалардир.

-чи, - ла, - ли, сиз, - дор, - кор, - дош, - зор сўз ясовчи қўшимчалардир.

Сўз ясовчи қўшимчалар белги билан кўрсатилади: сўзла.

2. Ёзинг.

Жадвални кўчиринг. Сўзларга қўшимчаларни қўшиб ўқинг ва ёзинг.
Қандай сўзлар ҳосил бўлди?

Ўзак	Сўз ясовчи қўшимчалар
пахта	- зор
мева	- ли
ўқув	- чи
гул	- сиз
синф	- дош
бино	- кор

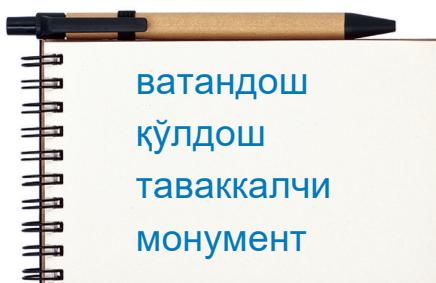
3. Ўқинг. Ажратиб қўрсатилган сўзларни кўчириб ёзинг, сўз ясовчи қўшимчаларни белгиланг.

Аввал ўйла, кейин сўйла. Яхши билан йўлдош, оғир ишингга бўлур қўлдош. Ўйчи ўйлагунча, таваккалчи ишини битирад. Саволни жавобсиз қолдирма, дўстни эътиборсиз.

4. Матнни ўқинг. Сўз ясовчи қўшимча олган сўзни топинг.

Астана шаҳрининг марказида “Керей ва Жанибек” ҳайкали жойлашган. Қозоқ хонлигининг асосчилари бўлган Керей ва Жанибеклар хотирасига бағишлиланган ҳайкал 2010 йил июнь ойида очилган. Ҳайкал Тўнгич Президент музейи жойлашган хиёбонга кўрк бериб туради.

Миллий музей

1. Матнни ўқинг.

Миллий музей

Қозоғистон Республикаси миллий музейи ўрта Осиёдаги энг йирик ва энг ёш музейдир. У 2014 йилда очилган. Миллий музей мамлекатимизнинг энг асосий майдони бўлган Мустақиллик майдонида жойлашган.

Қозоғистон Республикаси миллий музейида: Астана зали, Қозоғистон мустақиллиги зали, олтин зали, қадимий ва ўрта асрлар зали, тарих зали, этнография зали, замонавий санъат заллари бор. Музей энг замонавий техник воситалари билан жиҳозланган.

Восита, санъат, жиҳоз сўзларига сўз ясовчи қўшимчаларни қўшиб янги сўз ясанг ва ёзинг.

2. Ёдда сақланг.

Музейга бориш одоби

1. Тоза кийимларингизни кийинг ҳамда орасталикка эътибор беринг, айниқса оёқ кийимларингиз тоза бўлсин.

- Эшикдан шошилмай, агар кўпчилик бўлсангиз, бир-бирингизни туртмай, навбат билан шовқин солмай ичкарига киринг.
- Ўқитувчингиз ёки музей ходими сўзларини диққат билан тингланг.
- Ҳикоя тугагач, одоб билан тушунмай қолган жойларингиз бўлса, сўраб олинг.
- Музей ашёлари ёки деворларига тегманг.
- Ёнингиздагилар билан баланд овозда гаплашманг.
- Музейга конфет, писта ёки сақич олиб кирманг. Ерга бирор нарса ташламанг.
- Саёҳат сўнгидаги музей ходимларига раҳмат айтинг.
- Музейдан одоб билан чиқиб кетинг.

3. Ўқинг. Ҳар бир сўзнинг ўзаги ва қўшимчасини топинг.

Туксиз, тузла, баҳтли, ижодкор, ақлли, оқла, михла, балиқчи, тузсиз, кучли, ишла, хушсиз, мазали, тўпла.

Аввал *-чи*, сўнгра *-ли*, кейин *-ла* ва охирида *-сиз* қўшимчаси билан ясалган сўзларни намунадагидек гурухлаб ёзинг.

<i>Намуна:</i>	гул+чи	сув+ли	иш+ла	туз+сиз

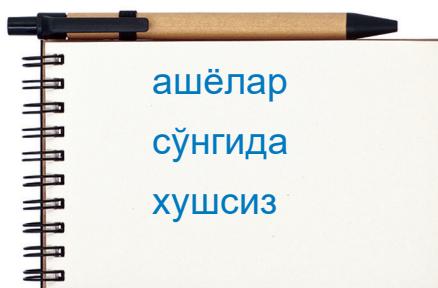
4. Ўқинг нуқталар ўрнига биринчи гапда берилганидек, мос сўзларни топинг. Қўйган сўзларингиздаги ўзак ва қўшимчаларни аниқланг.

Тракторда ер ҳайдайдиган киши – тракторчи.

Гулларни парвариш қиласидиган киши – ...чи.

Фалла экиб, элни тўйдирувчи деҳқон –кор

Тракторчи, фаллакор сўзларига ўзакдош сўзлар топиб ёзинг.

Олтин одам

1. Ўқинг. Нуқталар ўрнига -чи, -ла, -сиз, -ли, сўз ясовчи қўшимчаларидан мосини қўйиб, гапларни кўчиринг.

Илм... бир яшар, илм... минг яшар. Синфимиизда аъло... ўқувчилар кўп. Сув... хаёт бўлмас. Куч... шамол эсди. Балиқ... қушлар денгиз устида учади.

2. Берилган сўзларга сўз ясовчи қўшимчалар қўшиш билан сўзлар ясанг ва намунаидек ёзинг.

Ов, ...
Бош, ...
Муқова, ...

Сув, ...
Иш, ...
Тиш, ...

Намуна: гул, гулчи, гулла.

3. Тез айтишни тез-тез ўқинг.

Овчи овлоқда овин овлар.

Темирчи темирни топдими,
Темир темирчини топдими.

Соат соатини соатсозга созлатди.

4. Ўқинг.

Шеърни ифодали ўқинг. Сўз ясовчи қўшимча олган сўзларни аниқланг.

Бекорчидан эл безор

Ким ҳунарсиз, ким бекор,
Ўқиши, ишдан қилса ор.
Унга лойиқ мақол бор:
Бекорчидан эл безор.

Пўлат Мўмин.

Сўз ясовчи қўшимча олган сўзлар иштироқида гаплар тузинг.

5. Ўқинг.

Астанада турли музейлар бор . Болалар музейларни оралаб кўп нарсаларни кўрдилар. Айниқса археология музейига қилинган экспурсия уларда катта таассурот қолдирди. Музейдаги экспонатлар Қозоғистон ерида қадим замонларда қандай одамлар яшаганлигини билдиради. Археологлар томонидан топилган меҳнат қуроллари, идишлар, заргарлик буюмларига қараб, бизнинг ота-боболаримиз қандай ҳаёт кечирганиккларини, нима билан шуғулланганиккларини билиш мумкин. Болалар бир экспонатнинг ёнидан кетолмай, кўп туриб қолишиди. Бу саклар қабиласининг ёш хонзодасининг бошдан-оёқ олтин билан безатилган харбий кийими эди.

Ўзаги бир хил сўзларни аниқланг.

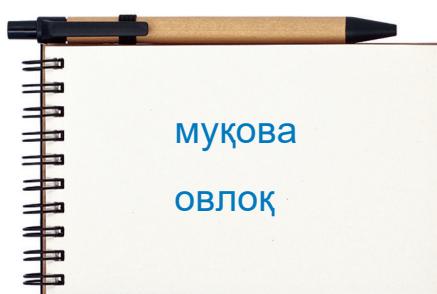

© vospopuli.kz

6. Изланайлик.

Интернет тармоқларида “Олтин одам ” ҳақида маълумотлар тўпланг.

Ўртоғим

1. Шеърни ўқинг. Сўз ясовчи қўшимчаларни аникланг.

Ўртоғим

Хусанжонни мақтаб дерлар
Эсли – хушли, одобли,
Ёрдамини аямас ҳеч
Қилган иши савобли.

Кувонаман мана шундай
Мақтов эшитган чоғим.
Ахир нега қувонмай,
Хусан менинг ўртоғим.

Ҳабиб Раҳмон

2. Ўқинг. Ўзак ва сўз ясовчи қўшимчаларни аникланг.

1. Сирли, мазали, маъноли.
2. Ҳидсиз, дардсиз, қулоқсиз.
3. Кўзла, музла, қамчила.
4. Комбайнчи, ҳисобчи, дуторчи.
5. Бинокор, шифокор, шоликор.

3. Мақолларни ўқинг.

Одобли бола – элга манзур.

Дўстинг билан сирдош бўл, қилган ишига қўлдош бўл.

Бўзчи белбоққа ёлчимас.

Ақлли кўрганин айтар, ахмоқ эшитганин.

Гапни оз сўзла, ишни кўп кўзла.

Гул тикансиз бўлмас.

4. Нуқталар ўрнига -чи, -ла, -сиз, -ли сўз ясовчи қўшимчаларидан мосини кўйиб, гапларни кўчиринг.

Денгиз ... узоқ сафарга отланди. Дутор ... қизлар дуторни соз ... дилар. Дўмбира ... олдинда йўл бош ... ди. Қўл ..., оёқ ... уй пойлар. (Топишмоқ)

Ўзак ва сўз ясовчи қўшимчаларни тегишлича белгиланг.

5. Изланинг.

Иш, бош сўзларига қўшимчаларни қўшиб ўқинг, янги сўзларнинг маъноларини тушунтиринг.

чи
ла
ли
сиз

ла
оқ
лик
чи

6. Ўқинг. Сўз ясовчи қўшимчаси бир хил бўлган сўзларни гуруҳлаб кўчиринг.

Боксчи, фикрдош, фикрла, расмсиз, партадош, тайёрла, машаққат-сиз, ашулачи.

1. Ўқинг.

Сўзларни ўзаро боғловчи қўшимчалар

Меҳнатнинг қадрини бебаҳо бил. Миришкор деҳқон ердан меҳнатини аямайди. Одам меҳнатда тобланади. Меҳнатдан қўрқма, миннатдан қўрқ.

Меҳнат сўзи қайси сўз билан боғланганини сўроқлар ёрдамида аниклаб ёзинг. Қўшимчаларини намунадагидек белгиланг.

Намуна: Миннатдан (нимадан?) қўрқ.

Ёдда сақланг!

-нинг, -ни, -га, -да, -дан қўшимчалари гапда сўзларни бир-бирига боғлайди. Улар сўз ўзгартувчи қўшимчалар дейилади.

2. Шеърни ўқинг. Сўз ясовчи ва сўз ўзгартувчи қўшимча олган сўзларни аникланг.

Қиш

Осмон оппоқ, оппоқ бор замин
Тоғ, далалар, дараҳтлар оппоқ.
Қоғоздаги нуқталар каби
Кўринади қаргалар – қувноқ.

Болаларнинг севинчи чексиз
Бир-бирига отишади қор...
Ҳа, қишининг ҳам чиройи тенгсиз,
Завқи ёздан қолишимас зинхор.

Туроб Ниёз

3. Ўқинг.

Матнда учраган ферма сўзининг ўзгарганига эътибор беринг.

Ҳар куни мен тоғам билан фермага (қаерга?) бораман. Фермада (қаерда?) сигирлар кўп .Ферманинг (ниманинг?) ичи кенг ва тоза. Сигирлар сут соғиши машинаси билан соғилади. Фермадан (қаердан?) олинган сут дўконларга тарқатилади.

Ҳар бир гапдаги ферма сўзининг ва ажратилиб кўрсатилган сўзни намунаидек ёзинг. Ферма сўзи таркибидаги қўшимчаларни тегишлича белгиланг.

Намуна: фермага бораман,

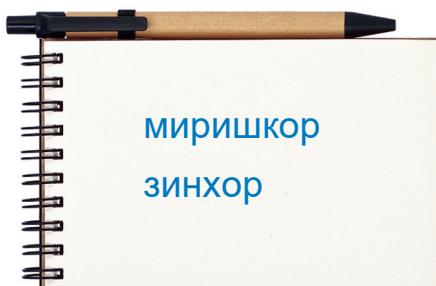

4. Ўқинг. Сўзлардан бирикма ҳосил қилинг ва ёзинг.

Китоб	-НИНГ	кўчирди
Эшик	-НИ	нури
Қуёш	-ГА	кетди
Мактаб	-ДА	ишлайди
Кутубхона	-ДАН	тақиллатди

5. Расмларга қаранг. Гаплар тузинг, сўзларнинг ўзаро боғланишини тушунтиринг.

Меъморчилик санъати

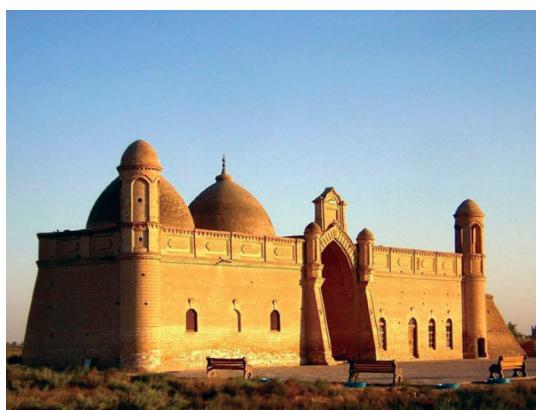

1. Ўқинг. Сўз ўзгартувчи қўшимчали сўзларни аниqlang.

Меъморчилик санъати

Аждодларимизнинг ақл заковати билан қад кўтарган бинолар ҳам салобат, ҳам меъморий ечимга эга. Уларнинг айниқса, нақшларга уйғун хаттотлик санъати билан туширилган қимматли битиклари бизгача етиб келган бебаҳо хазинадир.

Бугун Шарқ меъморчилик санъатининг ҳақиқий мўъжизаси сифатида Туркистон, Тароз, Ўтиорор сингари дунёга маълум ва машҳур шаҳарларга кўрк бериб турган ўлмас тарихий обидалар миллий санъатимиз намуналариidir. Бундай бой ва бебаҳо меросни асрлаб авайлаш, келгуси авлодга безавол етказиш ҳаммамизнинг муқаддас бурчимиздир.

Ёзинг. Нуқталар ўрнига керакли ҳарфларни қўйиб, гапларни кўчиринг.

Тозалик – соғлиқнинг гарови! Биз буни ёддан биламиз. Шу боисдан син...имизни и...лос қилмаймиз, ...олга қофоз ташламаймиз. Танаффусда деразаларнинг ...арчасини очиб қўямиз. Синфга тоза ҳаво киради. Тоза ҳаводан на...ас оламиз.

Ажратиб кўрсатилган сўзлардаги сўз ўзгартувчи қўшимчаларни белгиланг.

3. Шеърни ифодали ўқинг.

Мих

Остонада ётарди
Бир мих қайрилиб,
Йиртар эди шиппакни
Ёнидан илиб.

Аҳмаджон бор кучини
Бериб омбурга,
Умбалоқ ошиб тушди
Мих билан бирга.

Fuёс Комилов

Шеърни ёддан ёзинг. Сўзларни ўзаро боғловчи қўшимчалар олган сўзларни белгиланг.

4. Ўқинг.

Одамнинг қўли – ҳаётнинг гули.

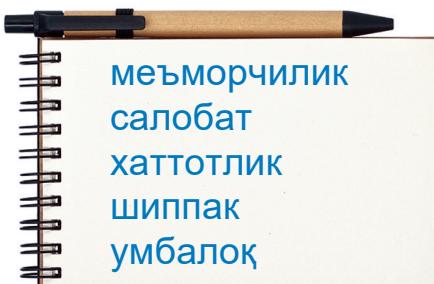
Одам тошдан қаттиқ, гулдан нозик.

Кўчиринг. Ажратиб берилган сўзларни ўзаги ва қўшимчаларини белгиланг.

5. Сўзларни кўчиринг. Сўз ясовчи ва сўз ўзгартувчи қўшимчаларни белгиланг.

Қушча, қушсиз, китобни, китобли, ойли, ойга, телефондан, телефончи, соатсоз, тузсиз, сандиқчи, расмли.

64

Қиш завқи

1. Шеърни ўқинг. Сўз ўзгартувчи қўшимчали сўзларни аниқланг ва ёзинг.

Қиш завқи

Том устида пашмақ толқон,
Қаппа-қаппа есамми?
Тарновларда чак-чак оққан
Сувни шарбат десамми?

Сумалаклар шокиласи,
Новвот бўлиб қотибди.
Ўриқ, тутнинг шох, новдаси,
Нишолдага ботибди.

Хамидулла Ёқубов

2. Расмга қаранг. Расм асосида ҳикоя тузинг. Ҳикояга сарлавҳа танланг.

3. Гапларни ўқинг.

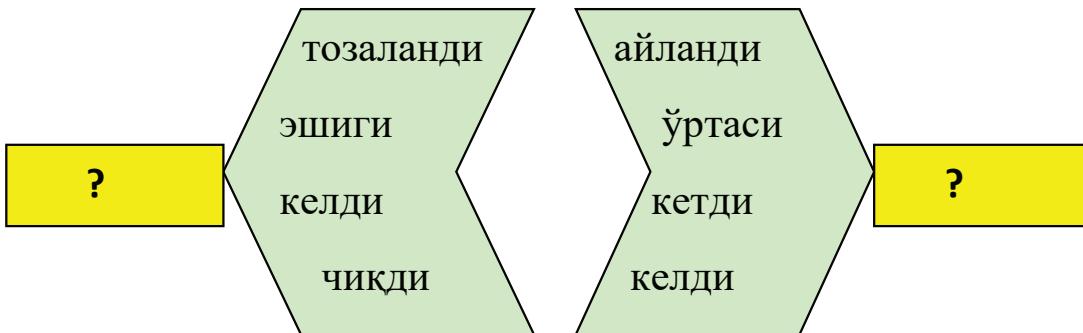
Спортнинг ўзингга ёққан тури билан ёшликтан шуғуллан. Ёш шахматчи Элбек “Мавсум чемпиони” унвонини олди. Мунтазам жисмөний машқ қилиш ва очиқ ҳавода сайр қилиш фойдали.

Кўчиринг. Ажратиб кўрсатилган сўзларни ўзак ва қўшимчаларини тегишлича белгиланг.

4. Изланинг. Чизмага мос сўзларни топиб бирикма тарзида ёзинг.

Бирикмаларнинг маъносини изоҳланг.

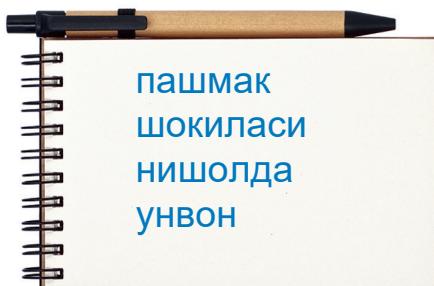

5. Ёзинг.

Нуқталар ўрнига Зилола сўзини сўроқларга мос ҳолда ўзгартириб қўйиб, гапларни ўқинг ва кўчиринг.

(Кимнинг?) ... ширинтой укаси бор. (Ким?) ... укасига жуда меҳрибон. Укаси (кимни?) ... яхши кўради. У (кимга?) ... эргашади. (кимдан?) ... сира ажралгиси келмайди.

Зилола сўзи таркибида келган қўшимчаларни тегишлича белгиланг.

Меъмор ҳашаротлар

1. Ўқинг.

Асаларилар

Асалари жуда зийрак ҳашарот. Кичик вужудли бу ари учганда қанотлари бир сонияда 500 марта ҳаракат қиласи. Гул шарбатини энг моҳир жарроҳ сингари чимдиб олади. Асаларининг мўъжаз вужудидаги компьютер системаси унинг қаерга, неча чақирим масофага учганини қайт қилиб бериб, иш битгач, ҳеч адашмасдан уясига қайтаради.

Асалари уяси – чинакамига бир шоҳона меъморчилик асариdir. Энг оз материаллар ишлатиб, энг кенг маконга эга бўлиш санъатининг юксак намунасидир.

Матндан сўз ўзgartувчи қўшимча олган сўзларни топиб ёзинг.

2. Сўзланг.

1. Асалари уясини кўриб чиқинг.
2. Асалариларнинг ҳаёти ҳақида дўстингиз билан суҳбатлашинг.
3. Асаларидан бошқа яна қайси ҳашарот ини ҳақида биласиз?

3. Шеърни қўчириб ёзинг. Ажратиб берилган сўзлардаги сўз ўзгартувчи қўшимчаларни белгиланг.

Боларижон, болари

Боларижон, болари
Гулни кўрса, лол ари
Кўзларингни яшнатар
Ўлкамизнинг боғлари.

4. Сўз ясовчи ва сўз ўзгартувчи қўшимчаларни топиб, улар орасидаги фарқни айтинг.

Сутчидан, мактабга, сутчига, мазмунли, гулчининг, қайғусиз, юракли, балиқчини. ёрдамчисиз, навбатчига.

Кўчиринг. Сўз ясовчи ва сўзларни ўзаро боғловчи қўшимчаларни намунадагидек белгиланг.

Намуна: сутчидан.

Кўшимчалар ўзакка қай тартибда қўшилади?

5. Ажратиб кўрсатилган сўзларга сўз ясовчи ва сўз ўзгартувчи қўшимчалардан мосини қўшиб гаплар тузинг.

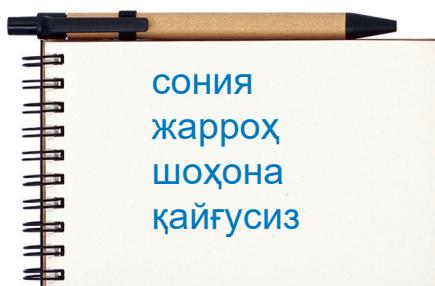
Сут, овқат, фойда, киши;
қуёш, хона, тушди, нур;
сув, суғорди, фўза, тунда;

Тузган гапларингизни ёзинг. Гапда сўзларни бир-бирига боғлаш учун хизмат қилган сўз ўзгартувчи қўшимчаларни белгиланг.

6. Ўйланинг.

1. Юқоридан пастга қараб ўсадиган нарса нима?
2. Юмуқ кўз билан нимани кўриш мумкин?

Сўз шаклини ўзгартувчи қўшимчалар

1. Шеърни ўқинг. Ажратиб берилган сўзларни ёзинг. Сўзларнинг ўзак ва қўшимчаларини белгиланг.

Чўктирумайдиган сув

Ўрдақчани синаш – чун
Олиб келишди сувга.
У бўлса дағ-дағ титраб.
Роса тушди қўрқувга.
Ўртоқлари тасалли
Берар: – Қўрқма тариқча.
Бу сув сени чўктирумас.
Бу – чи кичик ариқча.

Ҳабиб Рахмат

2. Ўқинг сўзларни ўзагига қайси қўшимча қўшилганлигини айтинг.

Уйча, ўғилча, китобча, қўзичоқ, келинчак, қопчиқ, бўталоқ, ука-
жон, Азизхон, Туйғуной.

Ёдда сақланг!

-ча, -чоқ, -чик, -лоқ, -жон, -хон, -ой, қўшимчалари сўз
ўзагига қўшилиб, сўзниң шаклини ўзгартиради.
Масалан: қуш – қушча.

3. Шеърни ифодали ўқинг. Сўз шаклини ўзгартувчи қўшимчани олган сўзларни аниқланг.

Устомон

Сичқонча қурғур
Жуда ҳам айёр.
Хавфсиз нарсага
Чанг солар дарҳол.

Хабиб Раҳмат

Шеърни ёддан ёзинг!

4. Матнни ўқинг. Сўз шаклини ўзгартувчи қўшимчали сўзларни аниқланг.

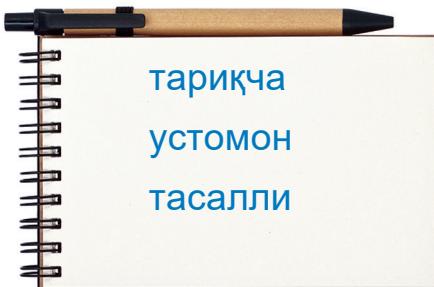
Ақбаржоннинг Маликахон исмли синглиси бор. Маликахон 1-синфда ўқийди. Ақбаржон синглисини жуда яхши кўради. Унинг туғилган кунига айиқча совға килмоқчи.

5. Синфингиздаги қиз болалар исмига -хон, -жон, -ой, сўз шаклини ўзгартувчи қўшичаларни қўшиб ёзинг.

Намуна: Зайнабхон, Дилбарой.

6. Расмни қузатинг. Болаларга исм қўйиб гаплар тузинг

Сўз шаклини ўзгартувчи қўшимчаларнинг ёзиши

1. Шеърни ифодали ўқинг. Ажратиб берилган сўзларнинг ўзагига қўшилган қўшимчаларга эътибор беринг.

Бўталоқ

Ҳали ёш бўталоқман,
Оз-моз ўйинқароқман.
Хуш кўраман янтоқни,
Яна юмшоқ қумлоқни.

Билмайман ҳеч чарчоқни
Ташналиг-у чанқоқни.
Қулоғим сал кичкина
Яшайман-да тинчгина.

Сергап экан улоқча,
Мисли қайнар булоқча.
Бўламиз десам ўртоқ,
Ўйнаб юборди Тойчоқ

Набижон Қодиров

2. Гапларни ўқинг. Қўчириб ёзинг.

Оқсой қишлоғида **Ҳакимжон** деган ўқитувчи бор эди. Кичик – кичик қутичалар ичи тўла экан. **Турсиной** эшикни очиб, кўчага чиқди. Қизлар қўғирчоқ ўйнаб улғаядилар. Зиёдахон бувисига уй ишларида ёрдамлашди.

Ажратиб берилган сўзлардаги сўз ўзгартувчи қўшимчаларни белгиланг.

Үртоқларингиз исмига -жон, -хон, -ой, -бек
қўшимчаларини қўшиб айтишга одатланинг!

3. Ўқинг. Мақолларнинг мазмунини тушунтиринг.

Бекорчидан ҳамма безор. Ишлининг иши битар, ишсизнинг куни ўтар. Боғбондан боғ қолур. Ёмон йўлдошдан таёқ яхши. Ёлғончининг рост сўзи ҳам ёлғон.

4. Берилган сўзларни сўз таркиби юзасидан таҳлил қилинг.

Синфдош, расмли, сўзла.

Сўз таркибини таҳлил қилиш тартиби

1. Сўзнинг ўзагини кўрсатиш, 2-3 ўзакдош сўзлар топиш.
2. Қўшимчаларни аниқлаш.
 - a) сўз ясовчи қўшимча.
 - b) сўз ўзгартувчи қўшимча.
 - c) сўз шаклини ўзгартувчи қўшимча.

Намуна: Мен бинокор бўлмоқчиман.

Бинокор, бино – ўзак, биноли, биносиз ўзакдош сўзлар. *-кор* – сўз ясовчи қўшимча.

5. Ўқинг. Берилганлардан фойдаланиб сўзлар ҳосил қилинг. *-чи*, *-кор*, *-ла*, *-ли* қайси сўзларда сўз ясаяпти, қайси сўзларда бўғин ҳосил қилганини айтинг.

бокс	-чи	нор
шоли	-кор	хона
кўз	-ла	ган
ранг	-ли	МОН

Билимингизни синанг

1. Ўқинг. Ажратиб берилган сўзларни сўз таркиби жиҳатидан намуна-надагидек таҳлил қилинг.

Гулла, яшна, ҳур Қозогистон. Биз ота-оналарни тантанали кечага таклиф қилдик. Эркиннинг отаси Москвадан келди. Доирачи Уста Олим катта санъаткор эди. Бобомиз Алишер Навоий болалик чоғла-риданоқ ҳамманинг эътиборига тушганлар.

Намуна:

Сўз	Ўзак	Сўз ясовчи қўшимча	Сўз ўзгартувчи қўшимча
гулла	гул	-ла	

2. Матнни ўқинг. Ўқувчиларнинг исмига қўшилган қўшимчаларни айтинг.

Шухратжон З-синфда ўқийди. У синфдаги аълочи ўқувчиларнинг бири. Бугун у касал бўлиб мактабга бормади. Уни кўриш учун синф дошлари Асадбек билан Нозимахонлар келишди. Шухратжонга улар эртак китоб олиб келибди. Шухратжон дўстларидан миннатдор бўлди.

3. Савол биздан, жавоб сиздан.

1. Қайси қўшимчалар ёрдами билан тилимизда янги сўзлар ҳосил бўлади?
2. Нима учун ўзак сўзнинг асосий қисми ҳисобланади?
3. Сўз ясовчи ва сўз ўзгартувчи қўшимчаларнинг фарқи нимада? Мисоллар билан тушуниринг.
4. Сўз шаклини ўзгартувчи қўшимчалар қайсилар?
5. Меъморчилик санъати деганда нимани тушунасиз?

4. Шеърни ифодали ўқинг.

Қиш қүшиғи

Оппоқ қорга беланиб
Ялтирайди құчамиз
Қиш қүшиғин янгратиб
Шодлик гулин қучамиз.

Иссиқ-иссиқ кийиниб,
Чана суриб юрамиз.
Күнглимиздай оқ фасл –
Қишин яхши құрамиз.

Бахтимизга Ер юзи
Уруш нима билмасин
Оппоқ қорга қизил қон
Хеч қачон түкилмасин.

Қиш қүшиғин янгратиб
Қор – гулларни қучамиз.
Болалик булоғидан
Маза қилиб ичамиз.

Олқор Дағын

5. “Хуш келдинг, Яңги йил!” мавзусида әссе ёзинг.

Мундарижа

1. Жонли табиат. Салом, мактаб	3
2. Нутқ.....	5
3. Матн.....	7
4. Гап	9
5. Сўз	11
6. Товушлар ва ҳарфлар	13
7. Бўғин. Урғу.....	15
8. Алфавит.....	17
9. Жарангли ва жарангсиз ундошлар	19
10. Жониворлар тилидан	21
11. Талаффузда тушиб қоладиган ундошлар	23
12. Манзара	25
13. Кетма-кет келган бир хил ундошлар.....	27
14. Устоз ва мураббий	29
15. Олтин куз	31
16. Фойдали ҳашаротлар	33
17. Нима яхши-ю, нима ёмон.....	35

18. Соғлом танда – соғ ақл.....	37
19. Дарак гап	39
20. Яхши ният	41
21. Сўроқ гап	43
22. Камтарга камол.....	45
23. Гўзал фазилат – инсон ҳусни	47
24. Буйруқ гап	49
25. Одоб – кишининг зебу зийнати	51
26. Ҳис-ҳаяжон гап.....	53
27. Ишсеварни эл севар	55
28. Гап бўлаклари.....	57
29. Исрофгарчилик – ёмон иллат.....	59
30. Бош бўлаклар	61
31. Эга ва кесим	63
32. Китоб билим булоғи.....	65
33. Меҳнат – баҳт қалитидир	67
34. Мехр	69
35. Озодалик	71
36. Билимингизни текширинг	73
37. Вақт.....	75
38. Қузги ишлар	77
39. Оқшом	79

40. Гапда сўзларнинг боғланиши	81
40. Соат	83
42. Одоб билан баҳт топилар, Сабр билан таҳт.....	85
43. Йиғиқ гап	87
44. Йиғиқ гаплар. Ҳашар	89
45. Ёйиқ гап	91
46. Ҳосил байрами	93
47. Ундалма	95
48. Баҳтли болалиқ.....	97
49. Содда гап.....	99
50. Қўшма гап.....	101
51. Қўшма гап. Қиши лавҳалари.....	103
52. Билимингизни текширинг	105
53. Меъморчилик.....	107
54. Инсон бешиги	109
55. Ўзакдош сўзларнинг ёзилиши.....	111
56. Марказий кутубхона	113
57. Мустақиллик майдони.	115
Яшнайвергин истиқлол!	115
58. Сўз ясовчи қўшимчалар	117
59. Миллий музей.....	119
60. Олтин одам	121

61. Ўртоғим	123
62. Сўзларни ўзаро боғловчи қўшимчалар	125
63. Меъморчилик санъати	127
64. Қиши завқи.....	129
65. Меъмор ҳашаротлар.....	131
66. Сўз шаклини ўзгартувчи қўшимчалар	133
67. Сўз шаклини ўзгартувчи қўшимчаларнинг ёзилиши	135
68. Билимингизни синанг	137

Учебное издание

**Шамадиева Нигара Окрамбаевна
Аташикова Зарифа Исламшиковна
Мусаева Махбуза Окрамовна**

Ўзбек тили

1-қисм

**Умумтаълим мактабларининг
3-синфи учун дарслик**

(на узбекском языке)

Редактор *Н.О. Юсуфбаева*
Художественный редактор *Ш. Шомухсинов*
Техн. редактор *З. Башанова*
Дизайн и компьютерная верстка: *Д.К. Мансурова*

ИБ № 7360

Подписано к печати 20.06.2017. Формат 84×108¹/16.
Бумага офсетная. Гарнитура «SchoolBook Kza». Печать офсетная.
Физ. печ.л. 9,0. Усл. печ.л. 15,12. Усл. кр. от. 60,48.
Тираж 8000 экз. Заказ №

Қазақстан Республикасы “Жазушы” баспасы, 050009.
Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй.
E-mail: Zhazushi@mail.ru

ISBN 978-601-200-602-5

Barcode for ISBN 978-601-200-602-5. The barcode consists of vertical black bars of varying widths on a white background. Below the barcode, the numbers 9 786012006025 are printed.